

MOLLA HÜSREV'İN ŞEYH BEDREDDİN'E YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLER VE TAHLİLİ

MOLLA HUSREV'S CRITICISM TOWARDS SHEIKH BEDREDDIN AND ITS ANALYSIS

Geliş Tarihi: 11.12.2020 Kabul Tarihi: 01.03.2021

✉ MUSTAFA BÜLENT DADAŞ

DR.

DİB, DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU ÜYESİ

orcid.org/0000-0002-9892-4206

mbdadas_63@hotmail.com

ÖZ

Fıkıh geleneğimizde oldukça önemli bir yer tutan tenkit ve eleştirel yaklaşım, farklı fıkıh mezhepleri ya da aynı mezhebe mensup fakihler arasında söz konusu olabilmektedir. Bu kültürün özellikle Ebû Hanife'nin fıkıh derslerinde en canlı şekilde yaşatıldığı bilinmektedir. Mezhep içinde eleştirel yöntemi benimseyenlerden biri de Hanefî fıkıh okulunun Osmanlı coğrafyasında yetiştirdiği önemli fakihlerden biri olan Şeyh Bedreddin'dir. Bedreddin'in tenkitlerinin önemli bir kısmını, Hanefî mezhebi imamlarının görüşleri arasında yaptığı sorgulamaları oluşturur. Onun bu eleştirileri mezhep içinde cevapsız kalmamış; Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği büyük âlim Molla Hüsrev fıkıh dair eseri *ed-Dürer*'de isim belirtmeden Bedreddin'in bu itirazlarına sert bir üslupla cevap vermiştir. Bu makalede; Hanefî Hukuk Literatüründe kalıcı izler bırakan bu iki âlimin bahse konu eleştirilerine yer verilmiştir. Konuya giriş mahiyetinde her iki fakihin biyografisi ve fıkıh dair eserlerine kısaca temas edilmiş; tartışmalara müdahil olan diğer fakihlerin kanaatlerinden de istifade edilerek bu noktalarda değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Şeyh Bedreddin, Molla Hüsrev, *et-Teshîl*, *Dürerü'l-hükkâm*, Fâzıl Emir, *Dürer* Hâşiyeleri.

ABSTRACT

Criticism and critical approach, which have a very important place in our fiqh tradition, have been existed among different fiqh madhhabs or jurists of the same madhhab. It is known that this culture was kept alive especially in Abu Hanifa's fiqh lessons. One of those who adopted this critical method by questioning consistency within the sect is Sheikh Bedreddin, one of the important jurists of the Hanafi Fiqh School in the Ottoman geography. His criticisms did not go unanswered within the madhhab; the great scholar Molla Husrev, who was educated by the Ottoman Empire, responded to Bedreddin's objections with a harsh style in his work on fiqh, *Durar*. In this article, the aforementioned criticisms of these two scholars, who left permanent marks in the Hanafi Law Literature, were included. Biographies of both jurists and their works on fiqh were briefly touched upon as an introduction to the subject; evaluations were made on these points by making use of the opinions of other scholars who were involved in the discussions.

Keywords: Sheikh Bedreddin, Molla Hüsrev, *et-Teshîl*, *Durar al-Hukkâm*, Fâzıl Emir, Annotations of *Durar*.

MOLLA HUSREV'S CRITICALS OF SHEIKH BEDREDDIN AND IT'S ANALYSIS

SUMMARY

Criticism and critical approach, which has an important place in our fiqh (Islamic jurisprudence) tradition could be seen among different fiqh madhhabs and among the scholars of the same madhhab. This culture of criticism was kept alive especially in Abu Hanifa's fiqh lectures and discussions. One of those who adopted the critical approach within the madhhab was Sheikh Bedreddin, one of the important scholars in the Hanafi Fiqh School. Although Bedreddin proved that he was an important scholar with his works on fiqh, including the original fiqh text he wrote as *Letâifü'l-ishârât* and *et-Teshîl*, he was not known for this aspect, but for the criminal charges of being a rebellion and by some of his alleged views regarding Sufism. An important part of Bedreddin's criticisms in *Câmi'ü'l-fusûleyn* and *et-Teshîl* consisted of the questioning of consistency between the views of the imams of Hanafi madhhab. As with the similar criticisms, Bedreddin's criticisms did not remain unanswered within the madhhab. The great Ottoman scholar Molla Husrev, in his work on fiqh, *ed-Durar*, responded to Bedreddin's objections harshly without mentioning his name. In this article; the criticisms of these two scholars, are presented. Firstly the biographies of both scholars and their works on fiqh are briefly touched upon and assessments are made on their views using the opinions of other scholars involved in the discussions. Of the six issues analysed in the study, three are on 'ibadat' i.e. pertain to prayers and worship and the others are on the muâmelât i.e. transactions.

The first issue in the discussion was the use of the bowl when washing hands during ablution. Bedreddin, after giving the explanations made by Hanafi scholars, put forward his own opinion on the issue. Molla Husrev, after quoting Bedreddin's opinion, claimed that his view was untrustworthy and tried to confute it with some justifications he put forward. The scholars who wrote on *et-Teshîl* and *ed-Durar*, generally found Bedreddin being right on this issue.

The second issue is whether the urine of a male child, who is exclusively breastfed, is impure or not. Bedreddin put forward his criticism by questioning the consistency of the principle attributed to Abu Yusuf and Imam Muhammad on this issue. Molla Husrev found his criticism improper. Fâzıl Emir, in his critical book on

et-Teshîl, argued that Bedreddin was right in this matter. The third issue is about the verdict on masah (anointing) over leather socks worn on another sock. Bedreddin argued that no clear opinion was conveyed from Abu Hanifa and his students on this issue, and he tried to determine the verdict of the issue. Molla Husrev did not directly criticize the interpretation put forward by Bedreddin on this issue but tried to solve the problem that Bedreddin was dealing with, and explained the reason why Hanafî imams did not specifically address this issue.

The first issue related to muamalat, discussed in this study, is the interpretation of the hadith of the Prophet Muhammad (saw) "Let the city-dweller not sell for the villager". Bedreddin argued that al-Marghinani and al-Nasafi's interpretation of the hadith, taking the city-dweller as the seller and the villager as the customer, was inaccurate, and it would be more correct to interpret the villagers as the seller and the city-dweller as the intermediary. Bedreddin's criticism of these two important scholars exposed him to the criticism of Molla Husrev. Considering the views of other Hanafî scholars, it is understood that Bedreddin was right in his interpretation. The second issue is the protection of contractual integrity (ittihâdî's-safka). This criticism of Molla Husrev, accusing Bedreddin with heedlessness and lack of understanding, is related to the statement made by Bedreddin on how the harmony between offer and acceptance is expressed. When the issue is analysed carefully, it becomes clear that Bedreddin was right.

The last issue analysed in this study, is Bedreddin's objection, about the effect of the terms of emancipation contract on the contract, to the authors of al-Fusl, al-Urushani and al-Marghinani. In the context of this issue, Molla Husrev criticized Bedreddin by describing him as "a worthless person who thunders like a cloud without rain" without mentioning his name. The essence of Bedreddin's objection to the authors of al-Fusl on this issue was using the absolute expression of a phrase instead of identifying it with the limitations it had. When the views of the scholars involved in the debate are evaluated together, it is understood that Bedreddin was right in his objection. In this respect, as Fâzıl Emîr accurately stated, Molla Husrev's criticism towards Bedreddin was exaggerated.

This study, in which the criticisms of two mighty Ottoman scholars, Bedreddin and Molla Hüsrev are analysed, is remarkable as it shows that all ideas on which ijthihad is based are discussed in our fiqh tradition.

GİRİŞ

Seyh Bedreddin (ö. 820/1417) ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu iki büyük fakih-tir. Şeyh Bedreddin ilim tahsilini genel itibarıyla Mısır'da tamamlamışken, Molla Hüsrev ilim tahsili için Anadolu dışına çıkmamıştır. Bedreddin, Ankara Savaşı'ndan sonra devleti parçalanmanın eşiğine getiren on bir yıllık Fetret Dönemini bütünüyle yaşamış, Yıldırım'ın oğullarından Musa Çelebi'nin yanında yer alarak kardeşler arasındaki çatışmada taraf olmuştur. Molla Hüsrev ise siyasî istikrarın yerleştiği, devletin kurumlarıyla birlikte güçlü hale geldiği bir dönemde yaşamıştır. Bedreddin'in sūfi kimliği, Molla Hüsrev'in ise fikhî kimliği daha öndedir. Bir şeyh olarak halk arasında irşat faaliyetlerine ağırlık verdiği için Bedreddin'in toplum nezdindeki tanınmışlığı daha fazladır. Molla Hüsrev ise deruhte ettiği resmî vazifelere binaen daha aristokrattır. Şeyh Bedreddin devrin sultanı I. Mehmet tarafından o dönemdeki payitahttan sürgün edilmiş, Molla Hüsrev ise kendi rızasıyla terk ettiği payitahta Sultan II. Mehmet'in davetiyle geri dönmüştür. Her iki fakih de fikha dair önemli eserler kaleme almıştır. Ancak yazarının devlete isyan ithamıyla idam edilmesine binaen Bedreddin'in kitapları hak ettiği iltifatı görememiştir. Buna mukabil Molla Hüsrev'in kitapları daima iltifata mazhar olmuştur. *ed-Dürer* etrafında farklı tarzlarda yazılmış sayısı yüzü bulan eserden oluşan muazzam literatür bu yargıyı ispatlar niteliktedir.¹ Bedreddin'in yaşadığı dönemde devletin kurumları henüz tam manasıyla teşekkül etmediği için ilim ehli arasında tam bir irtibat yoktur. Buna bağlı olarak âlimler arasında münasip bir tartışma zemini de

¹ Orhan Ençakar, "Osmanlı'da Şerh Hâşiye Geleneği Dürer Hâşiyeleri Örneği", *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh Âlimler, Eserler, Meseleler*. ed. Mürteza Bedir vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2017), 80; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23, (2014), 224.

oluşmamıştır. Şeyh Bedreddin'in vefatı ile Molla Hüsrev'in velut bir âlim haline geldiği tarih arasında uzun bir zaman dilimi yoktur. Ancak özellikle İstanbul'un fethinden sonra siyasî istikrarın tam olarak yerleşmesi ve devletin başta eğitim-öğretim sahasında kurumsallaşması ile birlikte devletin âlimlere sunduğu imkânlar artmış, bu da onların daha fazla eser vermesine zemin hazırlamıştır.² Bu durum tabiatıyla ilim ehli arasında görüş alışverişinde bulunma ve tartışma imkânlarını arttırmıştır. Molla Hüsrev ile çağının âlimleri arasında yaşanan tartışmalar bunun güzel bir örneğini yansıtır.

Bu çalışmada Molla Hüsrev'in *ed-Dürer*'inde Bedreddin'e yönelttiği eleştirilerin tahlili yapılacaktır. Esas itibarıyla her iki âlim hakkında, tez, makale, ansiklopedi maddesi ve kitap türünden pek çok eser kaleme alınmıştır. Sempozyumlar ve paneller düzenlenmiş, her ikisi de pek çok platforma konu edinmiştir.³ Ortaya konulan bu çalışmalar içerisinde Molla Hüsrev'in tenkit türü eserleri de özel olarak incelenmiştir. Ancak gördüğümüz kadarıyla Bedreddin'e yönelik tenkitleri özel bir çalışmada ele alınmamıştır. Bunda *et-Teshîl*'in yakın zamana kadar yazma olarak kalmasının ve müstakil bir çalışmaya konu edilmemesinin etkisini zikretmek gerekir. *Şeyh Bedreddin; Bir Osmanlı Fakih*i adlı aslı doktora tezi olan çalışmamızda Molla Hüsrev'in Bedreddin'e yönelik bazı tenkitlerini tahlil etme fırsatı bulmuştuk. Bu makalede yer vereceğimiz tenkitler mezkûr esere aldıklarımızdan farklı olacaktır. Her iki fakihin biyografisi ve eserleriyle ilgili pek çok çalışma bulunması hasebiyle aşağıda ilgili fakihlerin tanıtımında makaleye giriş teşkil edecek kadar kısa bilgilerle yetinilecektir. Yapılacak tahlillerde *ed-Dürer* üzerine yazılan haşiyelere ve *et-Teshîl* üzerine Fâzıl Emîr tarafından kaleme alınan haşiyeye müracaat edilecektir. Onların değerlendirmeleri de dikkate alınarak iki fakihin görüşleri karşılaştırılacaktır. Meseleler arz edilirken öncelikle Bedreddin'in görüşü açıklanacak, ardından Molla Hüsrev'in eleştirisine yer verilecektir. Sonrasında ise bunlara ilişkin bazı değerlendirmeler sunulacaktır.⁴

Molla Hüsrev'in eleştirilerini değerlendirme bağlamında kendisinden istifade ettiğimiz en önemli kaynak Fâzıl Emîr'in *et-Teshîl* üzerine kaleme aldığı haşiyesidir.⁵ Bunun yanında *ed-Dürer* üzerine yazılmış şu eserlerden

² Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/328.

³ Bedreddin hakkında 3 lâyiha ve mektup, 32 tane Osmanlıca, 96 tane Türkçe makale, Cumhuriyet Döneminde kaleme alınmış 77 kitap ve 15 tane de akademik tez hazırlanmıştır. Bedreddin etrafında oluşan literatür için bk. Ceyhan – Koç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin Vâridat'ı: Bir Literatür Denemesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32, (2018), 311-328.

⁴ Bu makalenin hazırlanmasında özellikle de *ed-Dürer* haşiyelerini vermek suretiyle bu çalışmaya katkı yapan Orhan Ençakar'a teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç biliyorum.

⁵ Fâzıl Emîr haşiyesinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı iki farklı nüshası

istifade edilmiştir: Kara Çelebi Mehmed b. Hüsâmeddîn'in (ö. 965/1558) *Sefînetü'd-Dürer*'i, Vankulu Mehmed Efendi'nin (ö. 1000/1592) *Nakkü'd-Dürer*'i, Azmîzâde Mustafa Hâletî er-Rûmî'nin (ö. 1040/1631) *Hâşiye 'alâ Düreri'l-hükkâm şerhi Gureri'l-ahkâm*'ı, Hafız Mahmud b. Abdullah el-Vardârî er-Rûmî'nin (ö. 1045/1635), *Mekâsibü'd-dürer*'i, Hasan Efendi'nin (ö. 1049/1639'dan önce) *Ta'likât 'ale'd-Dürer*'i, el-İzdînî'nin (ö. 1057/1647'den sonra), *Uddetü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*'ı, İsmâîl en-Nablusî'nin (ö. 1062/1652) *el-İhkâm fî şerhi Dürerü'l-hükkâm*'ı, eş-Şürünbülâlî'nin (ö. 1069/1659) *Gunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düreri'l-hükkâm*'ı, Müftü Nüh b. Mustafa'nın (ö. 1070/1660) *Netâicü'n-nazar fî havâşî'd-Dürer*'i, Abdülhalîm b. Pîr Kadem er-Rûmî'nin (ö. 1088/1677), *Keşfu rumûzi Gureri'l-ahkâm ve tenviri Düreri'l-hükkâm*'ı, Küçükzâde Abdullah Efendi'nin⁶ (ö. 1161/1748s) *Şifâu'l-âlâm şerhu Düreri'l-hükkâm*'ı, Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762), *Hâşiye 'ale'd-Dürer ve'l-Gurer*'i.⁷

A. ŞEYH BEDREDDİN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı

Şeyh Bedreddin, Yunanistan topraklarında bulunan ve o dönemde Samavna⁸ diye bilinen bir kalede doğmuştur. Edirne'de başladığı öğrenimine, Bursa ve Konya'da devam etmiş, ardından Mısır'a giderek Ekmeleddin el-Babertî (ö. 786/1451) gibi dönemin büyük âlimlerinden ders almıştır. Mısır'da kaldığı süre içinde Şeyh Hüseyin el-Ahlatî'ye intisap etmiş, onun yanında seyr-i sülûkunu ikmâl ederek hocasının halifesi olmuştur. Dönemin Memlûklü sultanı Berkûk (saltanatı 784-801/1382-1399), Bedreddin'e oğlu Ferec'in (saltanatı 801-808/1392-1400) eğitim ve öğretimi vazifesini tevdi etmiştir. Fıkha dair *Letâifü'l-işârât* adlı kitabını Mısır'da kaleme almıştır. Sultan Ferec'in azledilmesinden sonra Bedreddin Anadolu'ya geri dönmüş, İzmir ve Manisa bölgelerinde irşat faaliyetleri

bulunmaktadır. Cârullah 617'de kayıtlı olan birinci nüsha 116 varaktan ibaret olup, nüshanın sonunda Veliyyuddîn Cârullah tarafından istinsah edildiği ibaresi yer alır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan ikinci nüsha Es'ad Efendi 648'de kayıtlı olup 390 varaktır.

⁶ Küçükzâde Abdullah Efendi eserinin sonuna bir tablo koyarak şerhinde istifade ettiği kaynakları listelemiştir. Listede Bedreddin'in *et-Teshîl*'i de yer almaktadır. Bk. Küçükzâde Abdullah Efendi, *Şifâu'l-âlâm şerhu Düreri'l-hükkâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1698-1702), 5/274b-275a.

⁷ Adı geçen hâşiyeleler hakkında özet bilgiler için bk. Ençakar, "Molla Hüsrev'in Dürerü'l-hükkâm'ı Etrafında Oluşan Literatür", 228-237.

⁸ Bedreddin'in doğduğu yerin orijinal adı "Samona" olduğu için "Samavna" ya da "Samavuna" olarak okunmasının daha uygun olacağı mülahazasıyla burada "Samavna" tercih edilmiştir.

yürüttükten sonra 1407-1411 yılları arasında Edirne'de inzivaya çekilerek *Letâif*'i okutmakla meşgul olmuştur. Musa Çelebi, 22 Şevval 813/17 Şubat 1411 yılında ağabeyi Süleyman'ı yenerek Edirne'de hükümdarlığını ilan etmesi sonrasında Bedreddin'i kazasker olarak atamıştır. Bedreddin bu görevini icra ederken bir taraftan bölge halkının gönlünü kazanmış, diğer taraftan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin de içinde bulunduğu pek çok Hanefî fıkıh eserinin temel kaynaklarından birisi haline gelen *Câmi 'u'l-fusûleyn* adlı eserini kaleme almıştır. *et-Letâif* şerhi *et-Teshîl*'i yazmaya da Edirne'de başlamıştır.

Musa Çelebi'nin vefatından sonra kazaskerliği sona eren Bedreddin'i I. Mehmet, ailesi ile birlikte İznik'e sürgün etmiştir. Edirne'de yazmaya başladığı *et-Teshîl*'i 27 Cemâziyelâhir 818 tarihinde sürgün hayatında iken ikmâl etmiştir.⁹ Bu süreçten sonra Bedreddin tam olarak bilinmeyen bir sebeple İznik'ten ayrılmıştır. Bedreddin'in bu hareketliliği, müritleri Mustafa ve Torlak Kemal'in Ege bölgesinde başlattıkları isyanın bir parçası olarak görülmüş, isyanlar bastırıldıktan sonra Bedreddin de yakalanarak, ilim ehlinde oluşan bir heyet tarafından yargılandıktan sonra 820/1416 yılında siyaseten idam edilmiştir.¹⁰

2. Eserleri

Bedreddin'in en önemli eseri, kazaskerlik görevini yürütürken kadılar için müracaat kitabı olması maksadıyla kaleme aldığı *Câmi 'u'l-fusûleyn*'dir. Fıkıha dair telif ettiği diğer eserleri metin türüne dâhil *Letâifü'l-işârât* ve şerhi *et-Teshîl*'dir.¹¹ Bedreddin'e fıkıh alanı dışında nispet edilen eserlerin başında tasavvufa dair *el-Vâridât* adlı eseri gelir.¹²

Bedreddin, fıkıha dair özgün görüşlerini dile getirdiği *et-Teshîl*'de "ekûlu" diyerek mezheb görüşleri arasında tutarlılığı sorgulamış, mezhebe yöneltilebilecek eleştirileri zikrettikten sonra onlara cevap vermiştir. Yer yer naklettiği görüşlerden çıkarımlar yapmış, bazen Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin görüşleri arasında tercihlerde bulunmuş, bazen de Şâfiî'nin görüşünü tercih ederek Hanefî fakihlerinin görüşlerine

⁹ Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâil, *et-Teshîl*. nşr. Mustafa Bülent Dadaş (İstanbul: İSAM, 2019), 1/78-79.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin: Bir Osmanlı Fakihî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018) 26-44.

¹¹ *el-Letâif* mukayeseli bir hukuk kitabıdır. Hanefî fıkıh literatüründe görüşleri takdim tarzı ve gayet veciz olmasına rağmen diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesi bakımından *el-Letâif*'e benzeyen tek kitap İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) *Mecma'u'l-bahreyn* adlı eseridir. İki kitap arasındaki en önemli fark; *Mecma'u'l-bahreyn*'de görüşler gerekçelerine değinilmeksizin zikredilirken, *el-Letâif*'te, gerekçeleriyle birlikte ele alınır.

¹² Bedreddin'e nispet edilen diğer eserler için bk. Dadaş, *Şeyh Bedreddin*, 50-52.

eleştiriler getirmiştir.¹³ Bu görüşlerinden önemli bir kısmı Fâzıl Emîr (ö. 1047/1637'den sonra) tarafından kaleme alınan hâşiyede tenkit edilmiştir. Fâzıl Emîr'in, bu eserini genel itibarıyla *et-Teshîl*'i eleştirmek için yazdığı aşikârdır, ancak bazı meselelerde Bedreddin'i övdüğü ve özellikle de onu Molla Hüsrev'e karşı savunduğu görülmektedir.

B. MOLLA HÜSREV HAYATI ve ESERLERİ

1. Hayatı

Tam adı Mehmet b. Ferâmurz olan Molla Hüsrev'in doğum tarihi hakkında net bir malumat yoktur.¹⁴ IX/15. asrın başlarında Tokat ile Sivas arasındaki bir köyde doğduğu ifade edilir.¹⁵ O dönemin büyük âlimleri ilmî tahsilini daha ziyade Mısır ve Şam gibi ilim merkezlerinde yaparken, Molla Hüsrev ilmî hayatının tamamını Anadolu'da tamamlamıştır.¹⁶ İlmî icâzetini aldıktan sonra Bursa ve Edirne'de müderrislik yapmış, bu görevini ifa ederken uhdesine kazaskerlik görevi de verilmiştir.¹⁷ Sonrasında Edirne kadılığı görevine getirilmiş, İstanbul'un fethinden sonra sırasıyla Ayasofya Cami Medresesi müderrisliğine ve İstanbul kadılığına atanmıştır. Yaşadığı bir hadise sebebiyle Bursa'ya intikal etmiş, burada yedi yıl kaldıktan sonra Fatih Sultan Mehmed'in davetiyle İstanbul'a dönmüştür. Bunu müteakip şeyhülislâm olarak görev yapmaya başlamış ve 885/1480 tarihinde nihayete eren hayatının sonuna kadar bu makamda kalmıştır.¹⁸

2. Eserleri

Molla Hüsrev İslâmî ilimlerin farklı alanlarında eser vermiş bir Osmanlı âlimidir. Ancak gerek kazâ gerekse iftâda en yüksek makamlarda tavzif edilmesi, mahir olduğu ve etki bıraktığı alanın fıkıh olduğunu gösterir. Fıkıha dair kaleme aldığı *Gurerü'l-ahkâm* ve üzerine yazdığı *Dürerü'l-hükkâm*¹⁹ şerhi, ilim ehli nezdinde haklı bir takdire mazhar olmuştur. Molla

¹³ Örnekleri için bk. Dadaş, *Şeyh Bedreddin*, 65-71.

¹⁴ Ferhat Koca, *Osmanlı Şeyhülislâmı Molla Hüsrev Hayatı Eserleri ve Görüşleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 13, 31.

¹⁵ Ahmet Demir, *Fâtih Devrinde Yerli Bir Osmanlı Âlimi: Şeyhülislâm Molla Hüsrev (1400-1480)*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 30-37; Koca, *Molla Hüsrev*, 38.

¹⁶ Koca, *Molla Hüsrev*, 39.

¹⁷ Koca, *Molla Hüsrev*, 40.

¹⁸ Molla Hüsrev'in üstlendiği vazifeler için bk. Demir, *Şeyhülislâm Molla Hüsrev*, 46-68; Koca, *Molla Hüsrev*, 40-54.

¹⁹ *Dürerü'l-hükkâm* hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27-28.

Hüsrev, Bedreddin'e yönelttiği eleştirilerini bu eserinde zikreder. Furû-i fıkıh alanında kaleme aldığı bu eserlerin yanında usûl-i fıkıh alanında telif ettiği *Mirkâtü'l-vüsûl* ve üzerine yazdığı *Mir'âtü'l-usûl* adlı şerhi, Osmanlı medreselerinde asırlar boyu ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁰ Tefâtânî'nin (ö. 792/1390) *et-Telvîh*'i ve İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Muhtasar*'ı üzerine Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) tarafından kaleme alınan *Hâşiyeye ale Muhtasari'l-müntehâ* adlı eserin mukaddime kısmına dair yazdığı hâşiyesi ve Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Kenzü'l-vüsûl* adlı kitabı üzerine telif ettiği şerhi, usûl-i fıkıh alanında yazdığı diğer eserleridir.²¹

C. MOLLA HÜSREV'İN ŞEYH BEDREDDİN'E YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLERİN NİTELİĞİ

Molla Hüsrev'in, çağdaşları Molla Gürânî (ö. 893/1488), Seyyid el-Kırîmî, Alâeddîn er-Rûmî (ö. 841/1437), Sirâceddîn et-Tevkîî (ö. 886/1481)²² ve Hızır Şâh el-Menteşevî (ö. 853/1449)²³ gibi âlimlerle olan sözlü ve yazılı tartışmaları, onun eleştirel bir karaktere sahip olduğuna işaret etmektedir.²⁴ Bunun yanında Padişahın huzurunda yapılan münazaralarda hakemlik

²⁰ *Mir'âtü'l-usûl* hakkında detaylı bilgi için bk. Ferhat Koca, "Mir'âtü'l-usûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005) 30/148.

²¹ Molla Hüsrev'in kaleme aldığı eserlerin tamamı için bk. Demir *Şeyhülislâm Molla Hüsrev*, 70-105; Koca, *Molla Hüsrev*, 57-73. Özel olarak fıkıha dair yazdığı eserlerin tanıtımı için ayrıca bk. Recep Cici, "Molla Hüsrev'in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri", Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-2- Kasım 2011), ed. Kadir Gömbeyaz vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Yayınları, 2013), 157-166.

²² Molla Hüsrev *Nakdû'l-efkâr fî reddi'l-enzâr* adlı eseri, Alâeddîn er-Rûmî ve Siraceddîn et-Tevkîî'nin farklı ilimlere dair soru ve cevaplarına yönelik eleştirileri kapsayan bir eserdir. Bu eserde Molla Hüsrev'in fıkıh ilmîne dair yaptığı tenkit ve değerlendirmeler için bk. Ali Bardakoğlu, "Molla Hüsrev'in İslâm Hukuku'nun Bazı Meselelerine Bakış Tarzı ve Bunun Değerlendirilmesi", Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi, ed. Ahmet H Köker (Kayseri: *Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları*, 1985), 13-23.

²³ Bazı araştırmacılar Hızır Şâh el-Menteşevî'nin Molla Hüsrev'in *Velâ* hakkındaki çalışmasına reddiye olarak *Risâle fî reddi Risâleti'l-Hüsreviyye* adlı bir eser kaleme aldığını bazı tereddütlerle birlikte ifade etmişlerdir. Bk. Özer, "Hızır Şâh ve 'Risâle fî reddi Risâleti'l-Hüsreviyye' Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17, (2011), 477-480. Kanaatimizce, Hızır Şâh'ın vefat ettiği belirtilen bu tarihe göre Molla Hüsrev'in, *Velâ* risâlesini, vefatından 35 yıl önce kaleme almış olduğunu kabul etmek gerekir. Bundan kaynaklanan problem bir tarafa, tenkitçi karakteri ile tanınan Molla Hüsrev'in kendisini eleştiren böyle bir risaleden haberdar olmadığını veya olduğu halde bununla alakalı bir değerlendirmede bulunmadığını kabul etmek zordur. Buna binaen, mezkûr risâlenin Hızır Şâh el-Menteşevî'ye nispeti problemlidir.

²⁴ Molla Hüsrev'in Hanefî fakihlerine yönelik itirazları Yusuf Atlı tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. İtirazlar, ibadetler, muâmelât, aile hukuku ve ceza hukukuna dair olanlar şeklinde dört ana başlık altında incelenmiş, toplam altmış üç itiraza yer verilmiştir.

yapması da muhakemesinin sınırlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Molla Hüsrev'in eleştirel yaklaşımından nasibini alan fakihlerden birisi de Şeyh Bedreddin'dir. *Dürerü'l-hükkâm* adlı eserinde her ne kadar Bedreddin ve kitabı *et-Teshil*'in ismini belirtmese de onu sert bir dille eleştirmiştir. İsmi zikredilmese de tenkit edilenin Bedreddin olduğuna, her iki kitap üzerine yazılan hâşiyelerin delâleti²⁵ ve Bedreddin'in özellikle de Hanefî Mezhebi imamlarının görüşlerini tenkit ettiği ve görüşler arasında tutarlılık sorgulaması yaptığı yerlerde *ed-Dürer*'e yapılan müracaatlar vesilesi ile ulaşılmıştır. Yöneltiltiği eleştirilerden anlaşıldığı kadarıyla, Molla Hüsrev Bedreddin'i çok iyi tanımaktadır ve büyük bir olasılıkla *et-Teshil*'in bir nüshası kütüphanesinde mevcuttur.²⁶ Yaşadıkları tarih nazar-ı itibara alındığında, Molla Hüsrev'in Bedreddin ile karşılaşmış olması çok zordur. Zira Bedreddin'in vefat yılı olarak öne sürülen tarihlerden en geç olanı, yani 823 yılı esas alınsa dahi Molla Hüsrev'in bu tarihten sonra 62 yıl yaşamış olduğu anlaşılacaktır. Buna göre, Bedreddin vefat ettiğinde Molla Hüsrev en fazla yirmili yaşlarda bir gençtir ve büyük bir kısmı siyasî kargaşa içerisinde geçen ve o dönemde Edirne'de ikamet eden Bedreddin ile karşılaşmış olması zor gözükmektedir.

Molla Hüsrev, Bedreddin'i eleştirirken; “diyen (قال)”, “denildiğine göre (قيل)”, itiraz edilmiştir (اعترض)”, “itirazcı (معترض) gibi ifadeler kullanmıştır.²⁷ Bedreddin'in meseleyi ele alış tarzına göre bu ifadelerin sertleştiği görülmektedir. Bazı noktalarda onu “gürültüsü çok hayrı az (مُتَّصَلَف)” şeklinde nitelemesi, gafletle itham etmesi, fıkıh kural ve

²⁵ Eleştiriye konu olan meseleler arz edilirken görüleceği gibi, *Dürerü'l-hükkâm* üzerine hâşiyeye yazan bazı fakihler, Molla Hüsrev'in eleştirisine maruz kalan âlimin Bedreddin olduğunu, bazıları ise buna ilaveten eleştiriye konu olan meselenin Bedreddin tarafından *et-Teshil* kitabında zikredildiğini ifade etmişlerdir. Hâşiyeye yazarlarının bu tespiti, doğrudan *et-Teshil* ile *ed-Dürer*'i karşılaştırmak sûretiyle yapmış olmaları mümkün olduğu gibi, bu hususta genel itibarıyla çağdaşları sayılan Fâzıl Emîr'den istifade etmiş olmaları da mümkündür. Nûh Efendi'nin tahliyenin, rehin edilen malın kabzı için yeterli olmadığı görüşünde Molla Hüsrev'in tenkidine maruz kalan kişinin fuzalâdan birinin ifadesine göre Bedreddin olduğunu nakletmesi, Fâzıl Emîr'den önce vefat eden ve onun kaynakları arasında yer alan Vankulu'nun, yaptığı pek çok eleştirinin yersiz olduğu düşüncesiyle Molla Hüsrev'i tenkit ederken, eleştiriye konu olan kimseden bahsetmemesi ikinci ihtimali güçlendirmektedir. Bk. Nûh b. Mustafa er-Rûmî, *Netâ'icü'n-nazar fi havâşî'd-Dürer* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 652-653-654), 3/230b.

²⁶ *et-Teshil*'in Cârullah 698'de kayıtlı nüshası, müellifin vefatından dört yıl sonra yani 824'de Bursa'da istinsah edilmiştir. Bu malumata binaen kitabın bir nüshasının Molla Hüsrev'e ulaşmış olması kuvvetle muhtemeldir. Molla Hüsrev'in, *ed-Dürer*'i vefatından iki yıl evvel, yani hicrî 883 tarihinde tamamlamış olması da bu tarihe kadar nüshaları mütedâvel olan *Teshil*'e ulaştığı ihtimalini güçlendirmektedir.

²⁷ Fıkıh geleneğinde sahibinin ismini belirtmeden “qâle (قال)”, “qîle (قيل)” veya “qâlû (قالوا)” demek sûretiyle bir görüşe yer vermek, o görüşün zayıf olduğuna delâlet etmesi açısından bir eleştiri türü olarak kullanılmıştır. Bk. İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 2. Basım, 1992), 3/107.

kaidelerinden habersiz, denileni anlamayan biri olduğunu ifade ederek câhil olduğunu îma etmesi ve kendini beğenmişlikle suçlaması²⁸ Molla Hüsrev'in Bedreddin'i tenkit ederken kullandığı ifadelere örnek olarak zikredilebilir.²⁹ Bunların yanında, yukarıdaki ifade tarzlarından birisini kullanmadan bir hususu özellikle vurgulayarak Bedreddin'in ortaya attığı problemi çözmeyi hedeflediği de görülür. Bu gibi yerlerde *ed-Dürer*'deki genel tarzının dışına çıkarak meseleyi genişçe ele alması, ortaya konulan bu sorunu çözmeyi hedeflediğini hissettirir.³⁰

Aşağıda eleştiriye konu olan meseleleri arz ettiğimizde görüleceği üzere Molla Hüsrev'in, eleştirilerinde bazen haklı, bazen de haksız olduğu durumlar olabilmektedir. Bu açıdan Fâzıl Emîr'in bir mesele bağlamında zikrettiği şu sözleri dikkat çekicidir: "Molla Hüsrev bu meselede Bedreddin'in Sadruşşerî'a yaptığı itirazı reddetmiş, uzunca bir cevap vererek onu kendini beğenmişlikle suçlamıştır. Aslında bu meseleye insafla yaklaşıp tekellüften uzaklaşınca, Bedreddin'in haklı olduğu anlaşılacaktır."³¹ Bedreddin'i haklı gören yaklaşımlara, *ed-Dürer* hâşiyelerinde de rastlanmaktadır.

Molla Hüsrev'in Bedreddin'i eleştirirken kullandığı üslupla Molla Gürânî eleştirisindeki üslubu mukayese edildiğinde, Bedreddin için kullandığı dilin daha nezaketli olduğu söylenebilir.³² Ancak iki eleştiri arasında önemli bir fark vardır. Bilindiği üzere Molla Gürânî "velâ" hakkında Molla Hüsrev'in kaleme aldığı risâlesini sert bir dille eleştirerek onu riyakâr, hayal çöllerinde şaşkın bir şekilde gezen, kitapların ibârelerini anlamayan, bir şeyi ezberleyip pek çok şeyi gözden kaçıran, Arapça'ya vâkîf olmayan ve ibâreleri rekâketten hâlî olmayan gibi ifadelerle nitelemiştir.³³ Buna mukâbil Molla Hüsrev, Gürânî için, fakihlerin dediklerini anlamayan, usûl-i fıkıh âlimlerine iftira atan, zihni problemlili, dili bilmeyen, gâfil,

²⁸ "فاضل بهذا التحقيق ما اعترض عليه بعض المتصنفين بلا شعور على مراد القائل ومع ذلك هو ذاهل عن القواعد وغافل حيث أقول" Bk. Molla Hüsrev, Mehmet b. Ferâmuruz. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Güre-ri'l-aḥkâm*. (Beyrut: Dâru İhyâi'l-kutubi'arabiyye, ty.), 2/ 382.

²⁹ Bk. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/310; 2/143; 2/271; 2/449-450; 2/373; 2/382.

³⁰ Örnek olarak şu meselelere bakılabilir: Cenaze namazını kıldırma hakkına sahip kişi dışındaki birinin namazı kıldırması halinde hak sahibinin namazı iade etmesi: Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, 1/281-282; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/164-165; Fâzıl Emîr, Şeyh Şerîf er-Rûsenî, *Hâşiye ale'l-Teshîl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 648), 18a-19a; Meclis muhayyerliği meselesinde Şâfiî'nin görüşünün haklı olup olmadığı: *et-Teshîl* 1/385-386; *Dürer*, 2/15; Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale'l-Teshîl* (Esad Efendi, 648), 30b-31a; hamr dışındaki içeceklerin hükmü: *et-Teshîl*, 3/278; *Dürer*, 2/ 86; Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale'l-Teshîl* (Esad Efendi, 648), 336b-337a.

³¹ Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale'l-Teshîl* (Esad Efendi, 648), 358b-359a.

³² Bazı araştırmacılar, Molla Hüsrev'in Gürânî'ye müteveccih üslubundaki sertliğin, şahsî bir sebebe matuf olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bk. Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri* (İstanbul: Sahafılar Kitap Sarayı Yayınları, ty.), 85.

³³ Molla Gürânî, *er-Risâle fî reddi risâleti Molla Hüsrev*, 191-200.

hakikatleri tersyüz eden, kelime ve kavramları doğru yazmaktan âciz, hiçbir şey ezberlememiş, pek çok şeyi de bilmemiş gibi ifadeler kullanmak sûretiyle ona cevap vermiştir.³⁴ Yani ortada ağır bir eleştiri ve o eleştiriye benzer bir üslupla verilen cevap vardır.

Molla Hüsrev'in Bedreddin'i eleştirirken kullandığı sert üslûbun muhtemel sâikleri arasında, Bedreddin'in devlete isyan suçu ithamıyla idam edilmiş olması ve nazik bir üslupla da olsa Hanefî mezhebi imamları ve fakihlerine yönelttiği eleştiriler zikredilebilir.³⁵ Molla Hüsrev *ed-Dürrer*'de Hâfızüddin en-Neseî (ö. 710/1310), Sadruşşerîa (ö. 747/1347) ve Zeylaî (ö. 743/1343) gibi fakihlerin de itirazlarına cevap vermiş ve onları tenkit etmiştir.³⁶ Ancak Bedreddin'in aksine, onların isimlerini beyan etmiştir. Acaba yukarıda zikredilen sâikler Molla Hüsrev'in bu tavrına da etki etmiş olabilir mi? Bu soruya hem olumlu, hem de olumsuz cevap vermek mümkündür. Belki de Bedreddin'i ve ismini tasrih etmediği diğer fakihleri bu üç âlim seviyesinde görmediği için ismini belirtme ihtiyacı hissetmemiş de olabilir. Nitekim nikâh bahsinde akdin kuruluşu ile ilgili bir meselede Sadruşşerîa ve Zeylaî'yi tenkit ettikten sonra, "nasıl olur da böyle faziletli fakihler bu meseledeki inceliğin farkına varamamışlar hayret doğrusu!"³⁷ demek sûretiyle mezkûr fakihleri takdir ettiğini ifade etmiştir.

Molla Hüsrev, Bedreddin'i her ne kadar sert bir tonda eleştirmiş olsa da bu eleştirinin ilmî çerçevede kaldığı söylenebilir. Nitekim Bedreddin'in torunu Hâfız Halil'in, dedesinin biyografisini yazdığı manzum eserinde verdiği bir mâlûmattan anlaşıldığı kadarıyla, Molla Hüsrev, Bedreddin'e karşı vefakâr bir tutum sergilemiştir.³⁸

³⁴ Molla Hüsrev, *er-Risâle fî tahkik mesâili'l-velâ radden ale'l-Gürânî*, 201-207. İki fakih arasındaki bu ilmî tartışma bağlamındaki değerlendirmeler için bk. Halit Ünal, "Molla Hüsrev'in Molla Gürânî ile Tartışması", Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi, ed. Ahmet H. Köker. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1985), 69-72; Özer, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fî'l-Velâ' sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", 173-176.

³⁵ Bedreddin'in bu tarz eleştirilerini kapsayan indeks için bk. Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, 3/611-612.

³⁶ *Dürrer*'de Bedreddin dışında ismi belirtilmeden eleştirilen veya ortaya attıkları problemlere cevap verilen başka âlimlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Neseî, Sadruşşerîa ve Zeylaî'ye verilen cevaplar için bk. Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-hükkâm*, 1/84; 1/197; 1/311; 1/316; 2/225; 2/242.

³⁷ Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-hükkâm*, 1/327.

³⁸ Molla Hüsrev'in Bedreddin'e olan hürmet ve muhabbetine delil olabilecek şeylerden birisi de Bedreddin'in torunu Halil b. İsmail'e aracı olarak onun imam olmasını temin etmesidir. Halil, Molla Hüsrev'in bu yardımını *Menâkıb*'ta şu dizelerde dile getirir: "Molla Hüsrev hidmetinde iy hümmam- Câmîu'l-kebir'de olmuşuk imam" *Menâkıb*, 62b.

D. MOLLA HÜSREV'İN BEDREDDİN'İ ELEŞTİRDİĞİ FIKHİ MESELELER

Dürer'de Bedreddin'in eleştirildiği dokuz mesele tespit edilmiştir. Bunlardan üçünü *Şeyh Bedreddin'in et-Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlilî* adlı doktora tezimizde değerlendirmeye tâbi tutmuşuk.³⁹ Bu çalışmada ele alınacak altı eleştiriden üçü ibadetlere, diğer üçü ise muâmelât alanına mütealliktir.

1. Abdestte Elleri Yıkarken Kabı Kullanma Şekli

Molla Hüsrev'in Bedreddin'e yönelttiği tenkitlerin ilki, abdestte kap kullanarak elleri yıkarken izlenecek yöntemin niteliği hakkındadır.

Şeyh Bedreddin: Abdeste başlarken öncelikle ellerin yıkanması sünnettir. Kullanılan kap eğer kaldırılabilir kadar küçükse, abdest alan kişi kabı sol eliyle kaldırıp sağ eline su döker ve elini üç defa yıkar. Ardından sağ eli ile önceki gibi sol eline su döker ve sol elini de yıkar. Bana göre, her bir ele ayrı ayrı dökmeye gerek yoktur. Çünkü âdet olduğu üzere, sadece sağ ele dökülen su ile iki eli de yıkamak mümkündür.⁴⁰

Molla Hüsrev: Abdest alan kimse su dolu kabı sol eline alır, sağ eline üç defa döker, sonra sağ eline alır ve sol eline üç defa döker. Su kabı büyükse ve yanında ondan su alacağı küçük bir maşrapa varsa, aynı şekilde davranır. Yanında küçük bir kap yoksa, sol elini parmakları yumuk bir şekilde suya sokar, sağ eline döker, sonra sağ elini sokar sol eline döker. *Tâcüşşerîa*,⁴¹ bu uygulamanın gerekçesini şöyle izah eder: “Elde kalan ıslaklığın bir elden diğer ele veya bir ayaktan diğer ayağa taşınması gusulde câiz, abdestte câiz değildir. Çünkü abdest uzuvları hakikaten, yani fizikî olarak ve örfen müteaddit, hükmen tektir. Hakikaten müteaddit oluşu malumdur. Abdest uzuvlarını tek bir defada yıkamak ve meshetmek mümkün olmadığı için, insanların uygulamasında da (örfen) müteaddittir. Hükmen tektir, çünkü

³⁹ Molla Hüsrev'in, Bedreddin'i sert bir şekilde tenkit ettiği mezkûr üç mesele şunlardır: Rehin akdinde tahliyenin kabz sayılıp sayılmaması, mücerret cerh içeren şahitliğin reddedilmesi ve altın ve gümüşten mamul ev eşyalarının kullanımı. Bu meseleler hakkında geniş değerlendirmeler için bk. Mustafa Bülent Dadaş, *Şeyh Bedreddin'in et-Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlilî* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014) 111-122.

⁴⁰ Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, 1/90.

⁴¹ Tam adı Ebû Abdillâh Tâcüşşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel'dir. (ö. 709/1309). *el-Hidâye*'nin ilk şârihlerinden sayılmaktadır. *el-Vikâye* yazarı Burhânüşşerîa'nın kardeşi olduğu ifade edilmektedir. En meşhur eseri *Nihâyetü'l-kifâye li dirâyeti'l-Hidâye*'dir. Geniş bilgi için bk. Bedir, “Tâcüşşerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/360-362. *Nihâyetü'l-kifâye* ve *el-Hidâye*'nin diğer şerhleri için ayrıca bk. Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi* (İstanbul: Hacıvevizade İlim ve Kültür Vakfı, 2020), 120-128.

uzuvları yıkamak ve meshetmek, abdesti emreden hitaba binaen farz olmuştur. Buna göre hakiki ile hükmi olan arasında bir teâruz oluşmuştur. Örfün de tesiri ile hakikat tercih edilir. Gusülde bütün uzuvlar gerek hükmen, gerekse örfen tek bir uzuv hükmündedir. Buna binâen örfün de tesiriyle hükmi olan tercih edilir. Bu açıklamaya binâen avâm halkın örf ve âdeti şer-i şerife tercih edilerek “Bana göre, her bir ele ayrı ayrı su dökmeye gerek yoktur. Çünkü insanlar arasında âdet olduğu üzere, sadece sağ ele dökülen suyla iki eli de yıkamak mümkündür” sözünün bozukluğu anlaşılmıştır.⁴²

Değerlendirme: Molla Hüsrev, burada Bedreddin’in ismini anmadan eleştirisini dile getirmiştir. *ed-Dürer* üzerine hâşiye yazarlardan Nüh Efendi b. Mustafa er-Rûmî (ö. 1070/1659) “Denildiğine göre Molla Hüsrev’in tenkit ettiği görüşün sahibi Samavna Kadısı’nın Oğlu Şeyh Bedreddin’dir.”⁴³ diyerek, eleştirilenin Bedreddin olduğuna işaret etmiştir. Vardârî ve Fâzıl Emîr daha açık bir ifadeyle muhatabın Bedreddin olduğunu vurgular.⁴⁴ Bu meselede *ed-Dürer* üzerine hâşiye yazarlar ve Fâzıl Emîr, Molla Hüsrev’in itirazını yersiz bulurlar. Onlara göre Molla Hüsrev’in, Bedreddin’e yönelik eleştirisine mesnet kıldığı Tâcüşşerîa’nın sözleri, bu eleştiriye desteklemez. Çünkü Tâcüşşerîa, abdest alırken iki elden birinde kalan ıslaklığın ve nemin diğer ele nakledilmesini câiz saymamaktadır. Oysa Bedreddin, bir elle alınan suyla iki elin birden yıkanmasından söz etmektedir. Ayrıca Molla Hüsrev, “Yanında küçük bir kap yoksa sol elinin parmaklarını yumuk bir şekilde suya sokar, sağ eline döker, sonra sağ elini sokar sol eline döker.” diyerek suyun bir elden diğerine taşınabileceğini kabul ederek itiraza mahal saydığı görüşü kendisi de kabul etmiş olmaktadır.⁴⁵ Bu meseleye geniş bir yer ayıran Vardârî, farklı bir taraftan bakarak, Molla Hüsrev’in eleştirisini haklı bulmaz, ancak Bedreddin’i de tenkit etmekten geri durmaz. Ona göre Bedreddin “insanlar arasında adet olduğu üzere” ifadesiyle avâm halkı kastediyorsa, sözünün problemlili olduğu açıktır. Çünkü avâm halk, yıkamak amacıyla elini kaba sokar. Dolayısıyla su, kullanılmış (mâ-i müsta’mel) hükmünü alır. Artık bu suyla, sol elini yıkaması câiz olmaz. Buna mukâbil Bedreddin’in bu

⁴² Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/9.

⁴³ Nüh Efendi, *Netâicü’n-nazar fî havâşî’d-Dürer* (Esad Efendi, 652), 1/19a.

⁴⁴ Vardârî, Hafız Mahmud b. Abdullah er-Rûmî, *Mekâsibü’d-dürer* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, 1116), 4a-5b.

⁴⁵ Vankulu, Mehmed b. Mustafa, *Nakdü’d-Dürer* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 351), 4a; Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale’l-Teshîl* (Esad Efendi, 648), 4ab; Nüh Efendi, *Netâicü’n-nazar fî havâşî’d-Dürer* (Esad Efendi, 654), 1/19a; Rûmî, Abdülhalîm b. Pîr Kadem b. Nasûh b. Mûsâ, *Keşfu rumûzi Gureri’l-ahkâm ve tenviri Düreri’l-hükkâm* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1270/1853), 1/7; Küçükzâde Abdullah Efendi, *Şifâu’l-âlâm* (Fatih, 1698), 1/2a; Hâdimî, Ebû Saîd Mehmed Efendi. *Hâşiye ‘ale’d-Dürer ve’l-Gurer* (İstanbul: Matbaa-i Amirei, 1269), 11.

ifadeden maksadı, mâ-i müsta'melin hükmünü bilen, buna biâaen suyu alma maksadıyla elini kaba sokan kişilerse, onun bu sözü itiraza mahal olmaktan çıkar.⁴⁶ Kanaatimizce Molla Hüsrev. Bedreddin'e yönelttiği bu eleştirisinde haklı değildir. Öncelikle Tâcüşşerîa'dan naklettiği mâlumâtın kendisini desteklediği gayet nettir. Ayrıca ellerin yıkanması hususunda yaptığı teklif, Bedreddin'in önerdiğinden farklı değildir.

2. Necâset Meselesinde Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e Nispet Edilen İlkenin Sorgulanması

Şeyh Bedreddin'in tutarlılık sorgulaması yaptığı konulardan biri de Hanefî Mezhebi imamlarının bir şeyi hafif necâset (necâset-i hafife) ve ağır necâset (necâset-i galîza) sayma hususunda dikkate aldıkları ifade edilen ilkeye dairdir. Hanefî fakihleri, mezhep imamlarına nispet ettikleri ilkeleri genel itibarıyla onlardan nakledilen tekil görüşlerden yola çıkarak tespit/tahrîc (tahrîcü'l-usûl mine'l-furû') etmişlerdir. "Asıl (çoğulu "usûl")" lafzıyla tabir edilen bu ilkeler sayesinde, mezhebin temel kaynaklarında ele alınmayan yeni meseleler çözüme kavuşturulmuş, böylelikle fikhin dinamizmi korunmuştur.

Bu başlık altında tartışmaya konu olan meselede Ebû Hanîfe'nin esas aldığı ifade edilen ilke/asıl/kâide şudur: Bir şeyin necis olduğu nasla sabitse ve onunla teâruz eden başka bir nas yoksa, o şey galîz necâset, aksi halde hafif necasettir. Bazı fakihler bu kâideye, insanların kaçınmasının çok zor olduğu şeyler de hafif necasettir, ilavesini yapmışlardır.⁴⁷ İmâmeyn'in ilkesi ise şudur: Fakihlerin necis olduğu hususunda ittifak ettikleri maddeler galîz necâset, ihtilâf ettikleri maddeler ise hafif necâsettir. Umûmu'l-belvâ ve zarûretin de bir maddenin hafif necâset sayılmasında tesiri vardır.⁴⁸ Bedreddin bu kaideleri açıkladıktan sonra itirazını ortaya koymuş, Molla Hüsrev de onun bu itirazına cevap olacak şekilde meseleyi ele almıştır.

Şeyh Bedreddin: Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in esas aldığı iddia edilen bu kaideye göre erkek çocuğun idrarı hafif necâset sayılmalıdır. Zira bu hususta fakihler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Ancak İmâmeyn, hükme tesir etmesi bakımından erkek ve kız çocukların idrarı hakkında herhangi bir fark gözetmeksizin idrarı galîz necâset olarak

⁴⁶ Vardârî, *Mekâsibü'd-dürer* (Velîyyüddîn Efendi, 1116), 5a.

⁴⁷ Mevsîlî, Abdullah b. Mes'ûd, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Muhammed Ebû Dakîka (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 1/31; İbn Nüceym, Zeynüddîn İbrâhîm b. Muhammed, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ty.), 1/240-241.

⁴⁸ İbn Mâze, Ebu'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, nşr. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2004), 1/194; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1/31; Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali. *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Mısır: el-Matbaatu'l-emiriyye el-kubrâ, 1313 h), 1/74.

değerlendirmiştir.⁴⁹

Molla Hüsrev: Eti yenmeyen canlıların dışkısı galiz necâsettir. Bu hüküm, anne sütünden başka gıda almayan erkek çocuğunun idrarının temiz olduğuna dair ortaya konulan asılsız iddiaya cevap teşkil eder.⁵⁰

Değerlendirme: Elimizdeki *ed-Dürer* hâşiyelerinde, Molla Hüsrev'in bu ifadeleriyle Bedreddin'e cevap vermeyi kastettiğine işaret eden bir ipucuna rastlanmamıştır. Buna mukâbil Fâzıl Emîr, Bedreddin'in ortaya koyduğu problemi zikretmiş ardından Molla Hüsrev'in yukarıdaki cümlelerine atıf yapmak sûretiyle onun Bedreddin'e cevap vermeyi kastettiğini ima etmiştir. Kanaatimizce bu meseledeki problem, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin, bir maddeyi galiz veya hafif necâset sayarken dikkate aldıkları ilkenin tutarlılığıyla alakalıdır. Şöyle ki: İmam Muhammed'in kitaplarında, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin necâseti gruplandırırken dikkate aldıkları ilke ve esasın ne olduğuna dair bir ifadeye rastlanmamıştır. Maddeler tekil bir şekilde ele alınarak, namaza mâni olan miktar ve içine necâsetin düştüğü su ile abdest alınarak kılınan namazın iâde edilip edilmeyeceği hakkında hükümler verilmiştir.⁵¹ Sözü edilen ilke ve esaslar, tahrîc ehli fakihler tarafından tekil meseleler tahlil edilerek, tümevarım (istikrâ) yöntemiyle tespit edilmiştir. Ebû Hanîfe'nin bu meselede esas aldığı iddia edilen ilkenin ilk defa Cessâs (ö. 370/981) tarafından zikredildiğini,⁵² sonrası fakihlerin de benzer ifadelerle bu tespiti tekrar ettiklerini görüyoruz. Benzer bir durumun, İmâmeyn'e nispet edilen esas ve ilke için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu öncüllerden hareketle, Bedreddin'in esas itibarıyla Ebû Yûsuf ve Muhammed'e değil, onlar adına tahrîc yoluyla nispet edilmiş kaideye yönelik bir itirazının olduğu ifade edilebilir. Bedreddin, yalnızca anne sütü ile beslenen erkek çocuğun idrarı örneğinde haklı olmasa bile, genel olarak itirazında haklı gözükmektedir. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e nispetle Hanefî fakihlerin ortaya koydukları kaidenin tutarlılığını sorgulama adına verdiği örnekte yanılmasının muhtemel sebebi, Şâfî ve Hanbelî mezheplerinde bu merhaledeki erkek çocuk ile kız çocuğunun bevlettiği elbisenin farklı şekillerde temizlenebileceğine dair yapılan izahları, erkek çocuğunun idrarının necîs olmadığı hususuyla karıştırmasıdır. Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) dışında necâset sayılıp sayılmaması noktasında erkek çocuğu ile kız çocuğunun idrarını farklı değerlendiren bir fakih yoktur.⁵³ Cessâs, Debûsî (ö. 430/1039) ve Saymerî

⁴⁹ Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, 1/164.

⁵⁰ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/47.

⁵¹ Meseleler hakkında bk. eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*, nşr. Mehmet Boy-nukalın (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012), 1/22-26.

⁵² Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Şerhu Muhtasarı'l-Tahâvî*, nşr. Sâid Bekdâş vd., (Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye – Dâru's-Serâc, 2010), 2/39.

⁵³ İbn Kudâme, Muvaffakuddin Muhammed b. Ahmed, *el-Muğni* (Kahire: Mektebe-tü'l-Kâhire, 1968), 2/67-68; Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref. *el-Mecmû şer-*

(ö. 436/1045) gibi otoriter Hanefî fakihlere göre, Dâvûd fakih/müctehid değildir, ilmî birikimi bildiği bazı hadisleri yazmaktan ibaret olup, icmâada görüşüne itibar edilmeyen âmî hükmündedir.⁵⁴ Hanefî fakihlerinin Dâvûd ez-Zâhirî hakkındaki değerlendirmeleri dikkate alındığında bu meselede icmâın varlığından söz edilebilir.

Bedreddin'in itirazının haklı tarafı, Ebû Yûsuf'a ve İmam Muhammed'e nispet edilen ilkenin bazı tekil örneklerle örtüşmemesidir. Bu hususa dikkat çeken fakihlerden biri de Fahrüddin ez-Zeylaî'dir (ö. 743/1343). Zeylaî, eti yenmeyen kuşların dışkısının galîz necâset sayılmasının Ebû Yûsuf ve Muhammed adına ortaya konulan ilkeye göre problemlî olduğunu belirtir. Zira onlara göre, fakihlerin bir şeyin necis olduğu konusunda ihtilaf etmeleri, o şeyin necâseti hususunda bir şüphe meydana getirir. Bilindiği üzere eti yenmeyen kuşların pisliğinin necis olup olmadığı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir.⁵⁵ Zeylaî'nin verdiği örneğe, meniye de ilâve etmek mümkündür. Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre meni galîz necasettir. Hâlbuki Şâfîî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel'e (ö.241/855) göre meni temizdir.⁵⁶ Bu da iki imama göre meninin hafif necâset kategorisinde değerlendirilmesini icap eder. Bu meselede Fâzıl Emîr'in zımnen Bedreddin'i desteklediğini söylemek mümkündür. Fâzıl Emîr, Bedreddin'in verdiği örneğin yerinde olmadığını ifade etse de Zeylaî'nin yer verdiği örneğin Ebû Yûsuf ve Muhammed'e nispet edilen ilkenin problemlî olduğunu daha net bir şekilde ortaya koyduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

3. Çorapların Üzerine Giyilen Mestin Üzerine Mesh Edilmesi

Bu meselede Molla Hüsrev, Bedreddin tarafından ortaya konulmuş

hu'l-Mühezzeb (Dimaşk: Dâru'l-fıkr, ty.), 2/548.

⁵⁴ Cessâs, bu ifadelerinden sonra kendisine göre Dâvûd'un cehâletine delâlet eden hususları tek tek saymıştır. Bk. Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Fusûl fi'l-usûl*, nşr. Acil en-Neşîmî (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf, 1994), 3/296; Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Muhammed. *Te'sîsü'n-nazar*, nşr. Mustafa Muhammed el-Kabbânî, (Beyrut: Dâr İbn Zeydün, ty.), 26-27; Saymerî, el-Kâdî Ebî Abdillâh Hüseyin b. Ali. *Mesâilü'l-hilâf fi usûli'l-fikh*, (yy., ty.), 203.

⁵⁵ Zeylaî'nin eti yenmeyen kuşların pisliği konusunda naklettiği görüşler şöyledir: "Eti yenmeyen kuşların pisliği, Ebû Hanîfe'ye göre hafif necasettir. Ebû C'âfer el-Hinduvânî'nin (ö. 362/973) rivâyetine göre Ebû Yûsuf ve Muhammed buna galîz necâset demiştir. Başka bir rivâyete göre bu necâsetin hafif olduğu konusunda Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe ile beraberdir. Özetle bu meselede Ebû Yûsuf'tan üç, Ebû Hanîfe'den iki, Muhammed'den ise bir rivâyet vardır. Ancak en sahih rivâyet Hinduvânî'nin rivâyeti olup, buna göre eti yenmeyen kuşların pisliği Ebû Hanîfe'ye göre hafif, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise galîz necâsettir." Bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/75.

⁵⁶ Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Abbas, İbn Ömer gibi sahâbîlerle, tâbiinden Saïd b. Müseyyeb meninin temiz olduğu görüşünü benimseyen fakihlerdendir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/71; Nevevî, *el-Mecmû'*, 2/554.

⁵⁷ Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale'l-Teshîl* (Esad Efendi, 648), 8ab.

bir görüşe doğrudan eleştiri getirmez. Bedreddin'in cevabını aradığı bir problemi çözmeye çalışır ve mezhep imamlarımızın, bu meselenin hükmüne husûsen neden değinmediklerinin sebebini izah eder.

Şeyh Bedreddin: Müstakil olarak giyildiğinde üzerine meshin câiz olmadığı keten vb. şeylerden mamul çorapların üzerine mest giyilse, bu mestler üzerine mesh câiz olur mu olmaz mı? *el-Hidâye* şerhi *Mi'râc*'ta⁵⁸ Şâfiî'nin bu uygulamayı câiz saydığı nakledilir. Ben mezhep imamlarımızdan bunun câiz olup olmadığına dair bir görüşe rastlamadım. Ancak bunun câiz olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁹

Görüldüğü üzere Bedreddin bu meselede, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden açık bir görüşün nakledilmediğini belirterek, cevabını aradığı meselenin hükmünü tahrîc yapmak sûretiyle tespit etmeye çalışmıştır. Molla Hüsrev ise meseleyi daha açık bir şekilde izah ederek, Bedreddin'in ulaştığı sonucu tekit etmiştir.

Molla Hüsrev: Bana göre, mestler üzerine ayrıca giyilen çizme veya ayakkabı üzerine mesh etmenin câiz oluşundan, müstakil olarak üzerine meshin câiz olmadığı ketenden çorap vb. şeyler üzerine giyilen mest üzerine meshin câiz olduğu anlaşılır. Çünkü çizme, üzerine giyildiği mestin değil, ayağın bedeli sayılıyor. Buna binâen çizme üzerine mesh edilirken mest yok hükmünde kabul ediliyorsa çorap vb. müstakil olarak üzerine meshin câiz olmadığı şeylerin yok hükmünde sayılması ve bunların üzerine giyilen mest üzerine meshedilmesi öncelikli olarak câiz olmalıdır. Nitekim Gâzzâlî (ö. 505/1111) *el-Vecîz* adlı kitabında, Râfiî de (ö. 623/1226) bu kitaba yazdığı şerhinde (*el-Azîz*) Ebû Hanîfe'nin muhâlif olduğu meseleleri özel olarak zikretmeyi adet edinmelerine rağmen bu meseleyi Şâfiî ile ittifak edilen meselelerden saymışlardır.⁶⁰ Hanefî fakihleri çizmeyi, ayağa giyilen mestin değil, ayağın bedeli sayıp hükme bağladıkları için, bu meseleyi özel olarak zikretme ihtiyacı hissetmemişlerdir.⁶¹

Değerlendirme: Kanaatimizce, Molla Hüsrev "ekûlû" diyerek yaptığı bu izahla, Bedreddin'in sorusuna cevap vermek istemiştir. Nitekim Vardârî, Fâzıl Emîr ve Nûh Efendi bu izahın Bedreddin'in açıklamalarına binâen yapıldığını ifade etmişlerdir.⁶² Molla Hüsrev'in öğrencilerinden

⁵⁸ Kıvâmuddîn Muhammed el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *el-Hidâye* üzerine yazdığı şerhidir. Bk. Kâkî, Kıvâmuddin Muhammed b. Muhammed, *Mi'râcû'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 552), 1/73a.

⁵⁹ Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, 1/144-145.

⁶⁰ Râfiî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*. nşr. Ali Muhammed Avad – Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997), 1/276-277.

⁶¹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/35-36.

⁶² Vardârî, *Mekâsibü'd-dürer* (Veliyyüddîn Efendi, 1116), 21a; Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale'l-Teshîl* (Esad Efendi, 468), 7ab; Nûh Efendi, *Netâ'icü'n-nazar fi havâşî'd-Dürer* (Esad Efendi, 652), 119a.

Ahî Çelebî de (ö. 905/1500) *Şerhu'l-Vikâye* üzerine kaleme aldığı hâşiyesinde mesele hakkında önce hocasının, sonra Bedreddin'in sözlerine yer vermek sûretiyle bu meselede Molla Hüsrev'in izahının Bedreddin'e cevap vermeye matuf olduğuna işaret etmiştir.⁶³ Anlaşıldığı kadarıyla Molla Hüsrev de Bedreddin'in cevabını aradığı meselenin hükmünün açık bir şekilde kitaplarda geçmediğini kabul etmiştir. Ancak Hanefî fakihlerin mest üzerine giyilen çizmeye meshedilmesinin câiz olduğuna dair görüşlerinin, çorap üzerine giyilen mest üzerine meshedilmesinin de câiz olduğuna delâlet ettiğini vurgulamıştır. Buna göre Molla Hüsrev'in yaptığı, hükmü izah edilmiş fer'î bir meseleden başka bir meselenin hükmünü tahrîc (tahrîcü'l-furû' mine'l-furû') etmekten ibarettir. Şeyh Bedreddin'in, "Ben mezhep imamlarımızdan bunun câiz olup olmadığına dair bir görüşe rastlamadım. Bununla birlikte bunun câiz olduğunu söyleyebiliriz." demek sûretiyle yaptığı farklı bir şey değildir. Bedreddin öncesinde kitaplarda bu tahrîc yapılmış olsaydı, onun bu hükmü ilk defa kendisi tahrîc etmiş gibi arz etmesi bir nakîsa sayılabılırdi.⁶⁴ Böyle bir tahrîcin mevcut olup olmadığını bilmiyoruz, ancak Molla Hüsrev'in de bundan bahsetmemesi, mevcut olmadığına işaret etmektedir. Sonuç olarak Bedreddin'in bu meseledeki tasarrufu, onun tahrîc ehli bir fakih olduğuna delâlet etmektedir.

4. "Şehirli, Köylünün Malını Satmasın (لا يبيع حاضر لباد)" Hadisinin Fikhî Yorumu

Satım akdi bağlamında yasaklanan davranışlardan birisi de şehirlinin köylü adına alışveriş yapmasıdır. Bu yasağın esasını, Hz. Peygamber'in "Şehirli, köylü için satmasın. (لا يبيع حاضر للبادي)"⁶⁵ hadisi oluşturmaktadır. Fakihler, bu yasağın akdin özüne veya aslî unsurlarına değil, mücâvir veya hâricî vasfına taalluk ettiği kabulüyle yasaklanan şekliyle yapılan bu muâmeleyi tahrîmen mekruh saymakla birlikte akdi hukuken geçerli görmüşlerdir.⁶⁶ Hanefî fakihleri satım akdini inceledikleri bölümlerde

⁶³ Ahî Çelebî, Ahîzâde Yûsuf Efendi, *Zahîratu'l-ukbâ ft şerhi Şadri ş-şe ri'ati'l-'uzmâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağîb Paşa, 480), 42ab.

⁶⁴ Bedreddin'in *et-Teshîl*'de kendisinden önce yaşayan fakihlerin üzerinde imâli fikir ederek ulaştıkları bazı hükümleri onlara atıf yapmadan arz etmesi, Fâzıl Emîr'in tenkitlerine sebep olmuştur. Örnek olarak bk. Dadaş, *Şeyh Bedreddin*, 114-118.

⁶⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhîbüddîn el-Hatîb, (Kahire: el-Mabaatü's-selefiyye, 1403h), "Buyû", 64 (No. 2159); Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru ih-yâi't-turâsi'l-arabî, ty), "Buyû" 11 (No. 1413).

⁶⁶ Cuma ezanı okunurken alışveriş yapmak, dışarıdan gelen malları şehre girmeden karıştırmak ve şehir halkına zararı dokunacak şekilde daha pahalıya satmak, pazarlığı kı-zıştırmak için alıcı veya satıcı gibi görünerek araya girmek (neceş) sûretiyle yapılan muâmeleler de aynı esasa binâen mekruh satışlar kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu konuda mezhep içinde hâkim görüşü izah etmekle birlikte farklı bir değerlendirmeye için bk. İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethü'l-kadîr*

akdin özüne ve ikinci derecedeki şartlarına yönelik yasakların taalluk ettiği bâtil ve fâsid satış türlerine yer verdikten sonra mekruh satış türlerini anlatırlar. Aynı gelenekten hareketle Bedreddin de bâtil ve fâsid satışlardan sonra mekruh satışları ele almış ve bu kapsama dâhil olmak üzere şehirlinin köylü adına yaptığı satım akdine taalluk eden hadîs-i şerîf bağlamında kendi görüşünü şöyle dile getirmiştir:

Şeyh Bedreddin: Şehirlinin kıtlık ve yokluk zamanlarında köylü için satış yapması, yani köylüye simsarlık yapması da mekruhtur. Hadîs-i şerîfin son kısmındaki “Şehirli köylü için satmasın. Bırakın Allah insanları birbirleri ile rızıklandırsın.” kısmı, hadisın bu anlama geldiğine delâlet etmektedir. Yaptığım bu yoruma göre, *el-Hidâye*⁶⁷ ve *el-Kâfi*⁶⁸ yazarının, bu hadisi yorumlarken köylüyü müşteri pozisyonuna koyarak yaptıkları değerlendirmenin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü hadisın son kısmı, satıcı ile alıcı arasına üçüncü bir şahsın girmemesini salık vermektedir.⁶⁹

Anlaşıldığı üzere Bedreddin’in burada Burhâneddin el-Merğînânî (ö. 593/1197) ve Hâfîzüddîn en-Nesefî (ö. 710/1310) gibi Hanefî mezhebinin iki önemli fakîhine yönelik eleştirisi, Molla Hüsrev’i bu hususu özel olarak tahlil etmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda, yukarıda yer verilen hadîs-i şerîfe dair yorumunu şöyle dile getirmiştir:

Molla Hüsrev: Hadîs-i şerîfteki yasak, şehir halkının yokluk ve kıtlık içinde olması halinde söz konusu olur. Şöyle ki: Şehirli daha fazlasına tamah ederek malını götürerek köylüye satar. Böylelikle şehir halkı zarar görür. Yapılan muâmeleden şehir halkı zarar görmüyorsa, yasağa mahal kalmaz. Hadis bağlamında yapılan diğer bir yorum şudur: Köylü, ürettiği malını satmak üzere şehre getirir. Şehirli onu karşılar ve malını bizâtihi satmaması için onu ikna ederek vekil sıfatıyla daha fazla bir fiyatla şehir halkına satar. Yapılan bu muâmele yasaklanmıştır. Zira köylü kendi haline kalsa, belki de malını daha düşük bir fiyatla satacaktır.⁷⁰

Değerlendirme: Molla Hüsrev, bu meseleyi bir itiraza cevap verecek şekilde ele almaz. Ancak Bedreddin’in tercih ettiği görüşü, zayıf olduğunu ima edecek şekilde ifade etmesi, buna mukâbil *el-Hidâye* ve *el-Kâfi*’nin yorumlarını öncelemesiyle zımmen ona cevap vermeyi hedeflediği

li’l-âcizi’l-fakîr (Dımaşk: Dâru’l-fikr, ty.), 6/436-448.

⁶⁷ el-Merğînânî, Ebü’l-Hasen, Burhâneddin Alî Ebî Bekr, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, nşr. Talâl Yûsuf (Beirut: Dâru ihyâi’t-turâsi’l-arabî, ty.), 3/54.

⁶⁸ *el-Kâfi şerhu’l-Vâfi*, Hâfîzüddîn en-Nesefî’nin eseridir. Nesefî, İmam Muhammed’in *el-Câmi’u’s-sağîr*, *el-Câmi’u’l-kebîr* ve *ez-Ziyâdât* adlı eserlerinden istifade ederek *el-Vâfi*’yi kaleme almış ardından bu eserini *el-Kâfi* ismiyle şerh etmiştir Bedreddin’in *et-Teshîl*’de kendisinden en fazla istifade ettiği kitap *el-Kâfi* olmuştur. İlgili mesele için bk. en-Nesefî, Ebu’l-Berekât Hâfîzüddîn, *el-Kâfi Şerhu’l-Vâfi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 582), 2/250b.

⁶⁹ Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, 1/508.

⁷⁰ Molla Hüsrev, *Dürrü’l-hükkâm*, 2/178.

söylenbilir. Fâzıl Emîr, Molla Hüsrev'in, bu yorumuyla Bedreddin'e cevap vermeyi kastettiğini iddia etse de *ed-Dürer* hâşiyelerinde bu hususta bir işarete rastlanmaz.

Molla Hüsrev, tercih ettiği yorumunda, “lâm” harfi cerrine “min” manasını vererek harfi, zâhirinin dışında bir anlamda kullanmıştır. Bu yoruma göre, köylü müşteri pozisyonunda olmaktadır.⁷¹ Hayreddin er-Remlî, Ebû Yûsuf'tan nakledilen şu görüşün, Molla Hüsrev'i ve onunla birlikte bu yorumu paylaşanları desteklediğini ifade eder: “Köylüler erzak almak maksadıyla Kûfe şehrine gelirlerse bakarım; şehir halkı erzakın onlara satılması sebebiyle zarar göreceksa tüccarı onlara mal satmaktan menederim.”⁷² Molla Hüsrev'in yorumunu destekleyen diğer bir gerekçe, mezkûr muâmelenin kıtlık ve yokluk zamanlarında yasaklanmış olmasıdır. Şöyle ki: Köylünün getirdiği malın daha fazla bir fiyatla da olsa şehirde satılması, şehir halkına zarar vermez. Buna mukâbil şehirde üretilen veya mevcut olan bir ürünün şehir dışına çıkartılarak daha fazla bir fiyatla köylüye satılması şehir halkına zarar verir. Molla Hüsrev'in tercih ettiği yorum, daha önce de ifade edildiği üzere Merğînânî ve Hâfızüddîn en-Nesefî gibi fakihlerce makbul görüldüğü gibi, Bâbertî (ö. 786/1384)⁷³ gibi bazı fakihlerce de tercihe şâyân bulunmuştur.

Fâzıl Emîr ve *ed-Dürer*'i şerhedenler, bu meselede Bedreddin'in haklı olduğunu ifade ederler ki kanaatimizce de bu tespit doğrudur.⁷⁴ Öncelikle harfi cer olan “lâm”ın zâhirî anlamı, bir şeyin diğer bir şey için yapılması anlamında ecliyyet içindir. Bedreddin'in yorumunda hadîs-i şerîfte “lâ yebi‘ hâzirun li bâdin (لا يبيع حاضر لباد)” “bâdin” kelimesinin başındaki lâm, birinci anlamında kullanılmış olmaktadır. Buna göre hadîs-i şerîfte köylü satıcı, şehirlî ise ona aracılık eden simsar pozisyonundadır. Dolayısıyla Bedreddin'in yorumu, “Kelâm imkân dâhilinde hakiki anlamında kullanılır” kaidesine daha muvâfıktır. Diğer taraftan, hadisin farklı bir rivâyetinde yer alan “bırakın Allah insanları birbiriyle rızıklandırın”⁷⁵ ilâvesi, köylü ile satmak üzere ürününü götürdüğü şehir arasına birilerinin girmesini yasaklamaktadır. Bu da köylünün müşteri pozisyonunda olmadığına işaret etmektedir. Bedreddin'in yaptığı yorumun isabetli olduğuna dair diğer bir delil de İbn Abbas'ın (ö. 68/687-688) bu konudaki izahıdır. Kendisine hadîs-i şerîfteki şehirlinin rolünün ne olduğu sorulduğunda İbn Abbas “yani köylüye simsarlık yapmasın” demek sûretiyle, köylünün

⁷¹ Kâkî, *Mi'râcü'd-dirâye*, 3/82a; İzdîni, *Uddetü'l-hükkâm* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 2358), 36b.

⁷² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/202.

⁷³ Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd, *el-İnâye* (Dımaşk: Dâru'l-fikr, ty.), 6/178

⁷⁴ Nûh Efendi, *Netâicü'n-nazar* (Esad Efendi, 654), 3/168b; Abdülhalim, *Keşfu rumûzi Gureri'l-ahkâm*, 2/539; Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale'l-Teshil* (Esad Efendi, 648), 58b-59a.

⁷⁵ Müslim, “Buyû’”, 20.

satıcı pozisyonunda olduğunu söylemiştir.⁷⁶ Bedreddin'in yorumu, başta Şemsü'l-Eimme el-Halvânî (ö. 452/1060 [?]) olmak üzere, el-İsbîcâbî, (ö. 591/1195), Muhtâr ez-Zâhidî (ö. 658/1260), Mevsilî (ö. 683/1284), es-Siğnâkî (ö. 714/1314), Zeylaî (ö. 743/1342), el-Aynî (ö. 855/1451), İbn Kemâl Paşa (ö. 940), Çivizâde (ö. 954/1547/), İbn Nuceym (ö. 970/1563) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) gibi fakihler tarafından tercih edilmiştir.⁷⁷ Şâfî ve Hanbelî fakihleri de hadisin bu yorumunu tercih ederler.⁷⁸ Hadisin yorumunda, ister Şeyh Bedreddin, isterse Molla Hüsrev'in tercihi esas alınsın, hükme gerekçe kılınan illet, insanlardan zararı kaldırmak olduğu için bu gerekçenin mevcut olduğu durumlarda yapılan satışın mekruh olduğu belirtilmelidir.

Bu mesele bağlamında, Molla Hüsrev'in Bedreddin'e karşı genel olarak sergilediği tutumu yansıtmaya bakımından Fâzıl Emîr'in şu sözleri önemlidir:

Şüphe yok ki Şeyh Bedreddin'in yorumu, “bâdin” kelimesinin başındaki “lâm”a “min” harfinin anlamını veren yorumdan daha sağlıklıdır. Ancak Molla Hüsrev, Şeyh Bedreddin'in bu mevzuda delile dayanan, kabul edilmeye lâyık olan bu görüşünü görmesine rağmen *el-Hidâye* ve *el-Kâfî* yazarlarınca makbul sayılan yorumu tercihe şâyân saymıştır. Hadis-i şerifin son kısmına ve İbn

⁷⁶ Ebû Dâvûd'un Talha b. Ubeydullah'dan rivâyet ettiği şu hadis de Bedreddin'in yorumunu desteklemektedir. Bir köylü yanında sağmal bir deve olduğu halde Medine'ye gelir ve Talha'dan satış için kendisine destek olmasını ister. Talha, Allah Resûlü'nün, şehirlinin köylü için satış yapmasını yasakladığını naklederek, çarşıya gitmesini ve malını orada satmasını, şayet istişare etmek isterse kendisine yardımcı olacağını ifade eder. Bk. Ebû Dâvûd, Süleymân İbnü'l-Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, nşr. Şuayb Arnavut – Muhammed Kâmil, (Beyrut: Dâru'r-risâle el-âlemiyye, 2009), “Buyû”, 47 (No. 3441).

⁷⁷ Bk. İsbîcâbî, Muhammed b. Ahmed, *Zâdü'l-fukahâ* (Kitabın başından kitâbü'l-ibâk'a kadar), nşr. Yâsir b. Alî el-Kahtânî (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1436), 468; Zâhidî, Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Muhammed, *el-Müctebâ şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, nşr. Mustafa Karaca, (Konya: yy. 1. Basım, 2015, 2/109; Siğnâkî, *en-Nihâye*, 2/51b; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/26; Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, 6/108; el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, ty), 11/280-281; İbn Kemâl Paşa, Şemseddin Ahmed, *el-İzâh fî şerhi'l-İslâh*, nşr. Abdullâh Dâvûd Halef – Mahmûd Şemseddin, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2007), 2/130; Çivizâde, Muhyiddin, Muhammed b. İlyâs, *el-İsâr li halli'l-muhtâr*, nşr. İlyas Kaplan (İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 2016), 1/507; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 6/108; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 5/202. Şeyhizâde, lâm'ın hem temlik hem de ecliyet anlamına geldiğini, buna binâen bir tercih yapmadan her iki şekilde tefsir edilebileceğini ifade eder. Bk. Şeyhizâde, Abdurrahman b. Muhammed, *Mecma'u'l-enhur fî Şerhi Mülteka'l-ebhur*, nşr. Halîl İmrân Mansûr (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1998), 2/70.

⁷⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/163-164; Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, 1392h), 10/164.

Abbas'ın tefsirine daha uygun, ayrıca bir harfi diğer harfin yerine kullanmamak gibi tekellüften uzak görüşü zayıf saymıştır. Sanırım onu bu yaklaşıma sevk eden sebep, Bedreddin'e tabi olmaktan kaçınmasıydı. Nitekim Molla Hüsrev, kitabının pek çok yerinde, Bedreddin'in sözlerini uygun bir şekilde yorumlama imkânı olmasına rağmen onu hata etmekle itham edip, gürlütüsü çok, hayrı az kişi (tesalluf) şeklinde tasvir etmiştir. Hakikat şu ki: Hakka tâbi olmak, her şeyden evladır.⁷⁹

5. Akit Bütünlüğünü Bozma

Akit bütünlüğünün korunması (ittihâdü's-safka/muvâfakatü'l-kabûl bi'l-icâb), tarafların, iradelerini icra edecekleri akde uygun bir şekilde net olarak ortaya koymaları (celâü'l-ma'nâ) ve icra edip etmeyeceklerine dair bir tereddüde mahal vermeyecek şekilde irade beyanında bulunmaları (cezmü'l-irâde), fakihlerin akit nazariyesinde üzerinde önemle durdukları üç esastır.⁸⁰ Akitte taraflardan biri icapta bulunduğunda, karşı tarafın o icaba uygun bir şekilde kabulde bulunması lâzımdır. İcap ve kabul arasında uyumsuzluğun mevcudiyeti (tefrîkü's-safka) akdin bâtıl, yani hükümsüz olmasına sebebiyet verir. Molla Hüsrev'in bu mevzu hakkında yönelttiği eleştiri, akit bütünlüğünün korunmasını sağlamaya yönelik olarak icap ve kabul arasındaki uyumun anlatılış biçimine dair Bedreddin'in yaptığı açıklamayla ilgilidir.

Molla Hüsrev'in Bedreddin'i eleştirirken kullandığı ifade tarzlarına bakıldığında, bu eleştirinin muhatabının Bedreddin olduğunu söylemek mümkündür. Mesele, *et-Teshil*'de şöyle ele alınır:

Şeyh Bedreddin: Satıcının akit meclisinde razı olması hariç akdin bölünmesi câiz değildir. Mesela satıcı “şu ineği, sana yüz liraya sattım” diyerek icapta bulunsa ve müşteri, “elli liraya ineğin yarısını satın aldım” şeklinde cevap verse ya da satıcı “şu iki ölçek buğdayı, on liraya sattım” derse ve müşteri “sadece bir ölçeği alıyorum” şeklinde cevap verse, satıcı da müşterinin dediğine razı olursa akit geçerlidir. Aslında müşterinin bu örneklerdeki cevabı satıcının icabına karşılık bir kabul değil, yeni bir icap hükmündedir. Satıcı, müşterinin bu icabına hemen o mecliste irade beyanından bulunarak razı olursa akit geçerlidir. Şöyle der:⁸¹ Verdiğimiz iki örnekten de anlaşıldığı üzere, akdin bu şekilde sahîh olabilmesi için müşterinin almak istediği miktarın, satıcının malın bütünü için istediği miktarın ne kadarına tekâbül ettiği malum olmalıdır. Mesela on lira istenen iki ölçek buğday örneğinde, müşterinin almak istediği bir ölçeğin bedeli

⁷⁹ Fâzıl Emîr, *Hâşiye ale'l-Teshil* (Esad Efendi, 648), 59a.

⁸⁰ Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm* (Dımaşk: Daru'l-kalem, 2004), 1/405-411.

⁸¹ Fiilin öznesinin kim olduğuna dair izah, değerlendirme sadedinde gelecektir.

malum olup beş liradır. Satıcının iki inek veya el işlemesi iki kumaş için 100 lira istemesi örneğinde olduğu gibi malın bütünü için istenen bedel, malın tamamına kıymet bakımından paylaştırılıyorsa hüküm farklıdır. Bu durumda, müşterinin iki inekten birini elli liraya satın almak istediğini teklif etmesi halinde, satıcı bu teklifi kabul etse de akit sahih olmaz. Çünkü -yukarıda izah edildiği üzere- müşterinin bu teklifi yeni bir icap hükmündedir. Müşterinin her birinin kıymetini ayrı ayrı belirtmeden bu türden iki maldan birini satın almak istediğine dair yaptığı icap, mallardan her biri için takdir edilen kıymet meçhul olduğundan (el bey‘ bi’l-hissa) câiz değildir.⁸²

Molla Hüsrev yukarıda *et-Teshil*’den naklettiğimiz pasajı benzer ifadelerle aktararak, akdin sahih olabilmesi için müşterinin almak istediği miktarın, satıcının malın bütününe talep ettiği bedelin ne kadarına tekâbül ettiğinin malum olması gerektiğine dair şartı Kudûrî’ye (ö. 428/1037) yönelik bir itiraz olarak değerlendirerek şöyle demiştir:

Molla Hüsrev: Bana göre bu itirazın sebebi, gaflettir ve Kudûrî’nin maksadını anlamamaktır. Zira Kudûrî’nin, müşterinin teklifini icap, satıcının rızasını ise kabul sayması, müşteri ve satıcının cümlelerindeki malın fiyatının beyan edilmesini, malın bir kısmına tekâbül edecek şekilde saydığını gösterir. Çünkü müşterinin mal için ödemek istediği bedeli zikretmeksizin “satın aldım” demesi icap sayılmayacağı gibi, satıcının “razı oldum” demesi de kabul sayılmaz. Zaten yapılan bu işleme, satım akdi de denilmez. Zira satım akdi, malın mal karşılığında değişimdir. Buna binâen, Kudûrî’nin ifadesinden müşterinin yaptığı teklifi ilkinden hisse (البيع بالحصة) karşılığında satım akdi şeklinde anlamak doğru değildir. Nitekim ben bu itirazın önünü almak için, Kudûrî’nin ibâresini olması gerektiği gibi yorumlayarak “satıcı, müşterinin ‘şunu şu kadara aldım (اشتریت هذا بكذا)’ sözüne razı olursa” şeklinde ifade ettim.⁸³

Değerlendirme: *ed-Dürer*’de eleştirilere muhatap olan kişilerin isimlerinin belirtilmediği diğer meselelerde olduğu gibi, bu meselede de muhatabın kim olduğu tasrih edilmemiştir. *ed-Dürer* hâşiyeleri, *ed-Dürer*’in ulaşabildikleri nüshalarında ilgili meselenin hemen yanında “*el-Kifâye* yazarı” şeklinde bir ibarenin olduğunu belirterek eleştirilenin *el-Kifâye* yazarı olduğuna dair Molla Hüsrev’den nakillerin bulunduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁴ Vâkıa, mesele *el-Kifâye*’de⁸⁵ de kayıtlıdır. Ancak Molla

⁸² Şeyh Bedreddin, *et-Teshil*, 1/383-384.

⁸³ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hükkâm*, 2/143-144.

⁸⁴ Azmîzâde, Mustafa Hâletî er-Rûmî, *Hâşiye ‘alâ Düreri’l-hükkâm şerhi Gureri’l-ahkâm* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1932), 3/227a; Hâdimî, *Hâşiye ‘ale’l-Dürer ve’l-Gurer*, 331.

⁸⁵ *el-Hidâye*’nin *el-Kifâye* ismiyle iki şerhi vardır. Bunlardan ilki Habbâzî’ye (ö. 691/1292), ikincisi ise Celâleddin Kurlânî’ye (ö. 767/1366) aittir. Habbâzî’nin şerhi daha çok *Şerhu’l-Habbâzî* ismiyle meşhurdur. Yukarıda sözleri tartışmaya konu edi-

Hüsrev'in, naklettiği ve eleştirdiği ibâre, Bedreddin öncesindeki pek çok Hanefî fıkıh kitaplarında mevcut olduğu gibi, *et-Teshîl*'de de kayıtlıdır.⁸⁶ Nitekim Bedreddin, itiraza konu olan meseleyi, *el-Hidâye*'nin diğer bir şerhi olan *en-Nihâye*'den aldığını belirtir.⁸⁷ Fâzıl Emîr, muhtemelen eleştiriye mahal kişinin Bedreddin olmadığını düşündüğü veya Bedreddin'in mesele hakkındaki görüşünü değerlendirme ihtiyacı hissetmediği için bu meseleyi hâşiyesine almamıştır.

Kanaatimizce, Molla Hüsrev'in, itirazcuyu gafletle ve idrak eksikliği ile suçlayarak yaptığı bu eleştiri, *ed-Dürer* için söz konusu olabilecek en enteresan noktalardan birisidir. İfade edildiği üzere Molla Hüsrev bu eleştirisini, Kudûrî'ye müteveccih bir itiraza binâen yapmıştır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla Kudûrî'yi savunmak için yine Kudûrî'yi eleştirmiştir. Zira itiraza mahal olan cümlelerin tamamı Kudûrî'ye ait olup *el-Muhîtu'l-burhânî*, *el-Kifâye*, *en-Nihâye* ve sonraki dönemde yazılan eserlerin tamamı bu ibâreyi olduğu gibi Kudûrî'den nakletmişlerdir.⁸⁸ Molla Hüsrev'in bu meselede yanılmasının muhtemel sebebi, Kudûrî'ye nispet ederek aktardığı hükümden sonra zikredilen “dedi (وقال)” fiilinin fâilinin farklı bir kişi olduğunu zannetmesidir.⁸⁹ Kudûrî bu meseleyi, Kerhî'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine yazdığı şerhte ele almıştır. Görünen o ki bu eser, ne Molla Hüsrev, ne de *ed-Dürer* üzerine hâşiyeye yazan fakîhlerin elinde mevcuttur.

Bu meselede hem savunulan, hem de eleştirilenin Kudûrî olduğunu bir tarafa bırakarak, eleştirilenin Bedreddin olduğu varsayıldığında, Molla Hüsrev'in haklı olmadığı söylenebilir. Şöyle ki: Bedreddin'e göre akde konu olan malın, mislî ve kıyemî olması arasında fark gözetmeksizin müşterinin teklifini mutlak olarak yeni bir icap sayıp, satıcının teklife rıza göstermesini akdin sıhhati için yeterli görmek isabetli bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla malın türüne göre bir ayırım yapıp, mal mislî ise satıcının rızasıyla akdin sahih olacağına hükmetmek, kıyemî ise müşterinin

len *el-Kifâye* Kürânî'nin şerhidir. Bk. Celâleddin. *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*. nşr. Abdülmecîd (Kalkûta: yy. 1831-1836), 3/12.

⁸⁶ Örnek olarak bk. Kâsânî, Alâüddîn Ebu Bekr Mes'ûd, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986), 5/36; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 6/279; Bâbertî, *el-İnâye*, 6/255-256; İbn Melek, *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*, nşr. İlyas Kaplan (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2019), 246-247.

⁸⁷ Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1769), 2/3b-4a.

⁸⁸ Kudûrî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, nşr. Fehd b. İbrâhîm Abdülazîz (Riyad: Câmiatü'l-imâm Muhammed b. Suûd, 1427h), 606-607.

⁸⁹ Molla Hüsrev'in Kudûrî'ye nispet ettiği cümle şudur: "قال القدوري: إن رضي البائع في المجلس بتفريق" Bu cümleden sonra "واعترض" صفة يصح ويكون ذلك من المشتري في الحقيقة استئناف إيجاب لا قبولاً ورضى البائع به قبولاً عليه" diyerek, kendince itiraz saydığı cümleyi zikrederek cevap vermeye çalışmıştır. Bk. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm*, 2/143.

teklif ettiği bedelin, malın tüm bedelinden ne kadara tekâbül ettiğinin bilinmemesi sebebiyle geçersiz olacağını açıkça belirtmek gerekir. Molla Hüsrev'in de bu noktada bir itirazı yoktur. Ona göre Kudûrî'nin demek istediği de tam budur ve onun mutlak olarak sarf ettiği sözün mukayyede hamledilerek anlaşılması gerekir. Dolayısıyla bu sözde itiraza mahal bir husus söz konusu değildir.

ed-Dürer hâşiyelerinden bu meseleye değinen fakihlerden bazıları *el-Kifâye* yazarının, Molla Hüsrev'in itiraz sayarak cevap verdiği sözleriyle Kudûrî'ye itiraz etmiş sayılamayacağını ve maksadının, onun mutlak olarak bıraktığı ifadeyi izah etmeye çalışmaktan ibaret olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁰ *el-Kifâye* için yapılan bu izah, Bedreddin için de geçerlidir. İzdînî (ö. 1057/1647'den sonra) diğer hâşiyeye yazarlarından farklı olarak, eleştirinin muhatabı hakkında bir görüş belirtmeksizin, meseleyi Bedreddin'in izah tarzına yakın bir şekilde ele alır. Ona göre müşterinin beyanının yeni bir icap sayılabilmesi için, akde konu olan malın mislî mallardan olması lazımdır. Zira mislî mallarda müşterinin almak istediği miktarın, satıcının malın tamamı için istediği bedeldeki oranı malumdur. Mal kıyemî ise ve birden fazlaysa müşteri bu iki maldan birini almak istediğini beyan ederse, satıcı razı olsa bile akid geçerli değildir. Zira müşterinin almak istediği mala, malın tamamı için istenen bedelden ne kadarının tekâbül ettiği meçhuldür. Ancak müşteri örneğin satıcının iki bin lira istediği iki koyundan birisini bin liraya almak istediğini söyler ve satıcı da bunu kabul ederse akid geçerlidir.⁹¹

6. Mükâtebe Akdinin Şarta Bağlanması

Mükâtebe/kitâbet akdi, köle statüsünde olan bir kimsenin, belli bir bedeli efendisine ödemesi karşılığında hürriyetine kavuşmasını temin eden sözleşmedir.⁹² Molla Hüsrev'in Bedreddin'i, "yağmursuz bulut gibi gürleyen biri بعض المتصلين" diyerek tenkit ettiği bu mesele, *mükâtebe akdi*nde koşulan şartların akde etkisi hakkındadır. Meselenin anlaşılması bakımından şart nazariyesi hakkında *özet* mahiyetinde şu bilgiler verilebilir: Akitte tarafların koştukları şartlar (ca' lî/irâdî), ta' lîkî ve takyîdî olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Ta' lîkî şart: Bir işlemin gelecekte vuku bulması mümkün olan bir şeye bağlandığı şarttır. Takyîdî şartlar ise icra edilen bir işlemin bazı kayıtlarla sınırlandırılmasıdır. Hanefî fakihler takyîdî şartları, câiz, fasit ve lağv (geçersiz) şeklinde üç grupta değerlendirmişlerdir.⁹³

Fakihler ta' lîkî şarta bağlanabilmeleri açısından hukuki tasarrufları farklı

⁹⁰ Örnek olarak bk. Azmîzâde Mustafa, *Hâşiyeye 'alâ Düreri'l-hükkâm* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1932), 159a; Nüh Efendi, *Netâicü'n-nazar* (Esad Efendi, 654), 3/125a; Hâdimî, *Hâşiyeye 'ale'd-Dürer ve'l-Gurer*, 331.

⁹¹ İzdînî, *Uddetü'l-hükkâm* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 2358), 2b-3a.

⁹² Kitâbet sözleşmesi hakkında detaylı bilgi için bk. Fahrettin Atar, "Mükâtebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 31/ 531-533.

⁹³ Takyîdî şartların türleri ve hükümleri hakkında bk. Ali Haydar, Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, çev. Fehmî Hüseyinî (Beyrut: Dâru'l-cil, 1991), 1/157-163; Senhûrî, Abdürrezzâk, *Mesâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, ty.), 2/72-95.

gruplarda ele almışlar,⁹⁴ satış akdi gibi her iki bedelin mal olduğu muâvazalı akitlerin şarta ta'lik edilmesini câiz saymamışlar, hem akdin, hem de şartın geçersiz olacağına hükmetmişlerdir. Nikâh akdi gibi bedellerden birisinin mal olmaması halinde, şartın akde olumsuz bir tesiri yoktur. Bu noktada mükâtebe akdinin hangi grupta değerlendirildiği, mesele üzerinde yapılan tartışmalara etki etmektedir. Köle, efendisi açısından mal hükmünde olduğu için mükâtebe akdi bu yönüyle satış akdine, kendisi açısından mal olmaması cihetiyle nikâh akdine benzemektedir. Satış akdine benzerliği, şartla geçersiz olmasını, nikâh akdine benzerliği ise şartın geçersiz, akdin geçerli olmasını iktiza eder.⁹⁵ Bu meselede tartışılan şart, akdin hükümlerini tekit etmeyen, amacına uymayan ve taraflardan birine akdin iktiza etmediği bir fayda sağlayan şartlardır.⁹⁶ Fâsid şartlar, akdin özüne müteallik olup olmaması bakımından ikiye ayrılır. Bedellerden birine yönelik olması halinde, akdin özüne taalluk eder. Bedelin ödenmesinin meçhul bir zamana bağlanması veya kölenin sözleşmenin yapıldığı şehirden çıkmaması şartı ise akdin özüne taalluk etmeyen fâsid şarta örnektir. Akdin özüne taalluk edip etmemesi açısından fâsid şartlarda yapılan bu ayrımın tesiri, her akitte aynı değildir. Aşağıda gelecek tartışmaya konu olan mükâtebe akdi, her iki tarafın kazanmayı umduğu, buna binaen pazarlığın esas olduğu satış akdinin aksine taraflar arasında hoş görüye dayandığı için birinci tür şartlarla geçersiz sayılırken, ikinci tür şartlardan olumsuz etkilenmez. Taraflar arasında kazancın öne çıktığı bey (satım) ve icâre gibi akitlerde ise fâsid şartlar için yapılan bu ayrımın tesiri yoktur. Akit, her iki halde de fâsid olur.⁹⁷

Şeyh Bedreddin şarta bağlanabilirliği bakımından akitleri saydıktan sonra mükâtebe akdini, şartın geçersiz akdin geçerli olduğu kategori içinde değerlendirmiş; ancak bu hususta el-Füsûl yazarları el-Üstrûşenî ve Zeynüddin el-Merğînânî'ye yönelik olarak itirazını şöyle ortaya koymuştur:

Şeyh Bedreddin: Kölenin, sözleşmenin yapıldığı şehirden çıkmaması şartıyla yapılan akit, mükâtebe akdinin şarta bağlanmasına örnektir. Bu durumda akit sahîh, şart bâtıl, yani yok hükmündedir. *Câmi 'u 'l-fusûleyn*⁹⁸

⁹⁴ Tasarrufların şarta bağlanabilmesi açısından türleri için bk. Üstrûşenî, Mecdüddin, *el-Fusûl* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye 296), 150a-151b; Şeyh Bedreddin, *et-Tes-hil*, 2/245-252; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 2/199-202.

⁹⁵ İbn Kemâl Paşa, *el-Îzâh*, 2/323-324.

⁹⁶ Fâsid şartın tanımı için bk. Kâsânî, *Bedâ'i 'u 'ş-şanâ'i*, 5/172; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 2/200.

⁹⁷ Örneğin Kâsânî, mükâtebe akdi bağlamında fâsid şartları tarif ederken şöyle der: "Fâsid şart: Akdin muktezasına uymayan ve özüne taalluk eden şarttır. Akdin muktezasına uygunsuzsa, hem şart, hem de akit geçerlidir. Muktezasına uygun olmayıp, akdin özüne taalluk etmiyorsa şart geçersiz, akit sahihtir." Bk. Kâsânî, *Bedâ'i 'u 'ş-şanâ'i*, 4/138-139, 141, 142.

⁹⁸ Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâil, *Câmi 'u 'l-fusûleyn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlid Efendi, 119), 233b.

adlı eserimin yirmi altıncı bölümünde, eserde esas aldığım el-Üstrüşenî'nin (ö. 632/1235) *el-Fusûl*'ü ve Zeynüddin el-Merğînânî'nin (ö. 670/1271) *Fusûlü'l-ihkâm fi usûli'l-ahkâm*'ında kitâbetin şarta bağlanmasının câiz olmadığı ve fâsid şartla geçersiz olduğu görüşüne binâen, ben de bu görüşü yazdım. Fakat meselenin bu şekilde arz edilmesi problemlidir (فيه نظر).⁹⁹

Molla Hüsrev bu meseledeki eleştirisini, Bedreddin'in *Câmi'u'l-fusuleyn*'deki sözlerine yönelik olarak ortaya koymuştur. Bedreddin, *el-Fusûleyn*'deki değerlendirmesini *et-Teshîl*'de de tekrar ettiği için bu eleştirinin her iki kitap için yapılmış olduğunu kabul edebiliriz. Molla Hüsrev mükâtebe akdinin bir yönüyle satış, diğer yönüyle nikâh akdine benzediğini belirterek görüşünü özetle şöyle ortaya koymuştur:

Molla Hüsrev: Mükâtebe akdinde Müslüman bir kişinin kölesi ile şu kadar şarap karşılığında akit yapması örneğinde olduğu gibi, bedellerin birine yönelik bir şart koşulursa şart akdin özüne mütealliktir; bu da akdin geçersiz olmasını gerektirir. Akdin özüne müteallik değilse şart geçersiz, akit sahihtir. Fahrüddin Zeylâî de bu ayrımı yaptıktan sonra, ikinci duruma örnek olarak kölenin sözleşme yapılan şehirden çıkmaması veya filân kişiyle muâmele yapmaması şartıyla yapılan akdi örnek verir.¹⁰⁰ Mükâtebe akdinin satış ve nikâh akdine benzerliği, şartın da akdin özüne yönelik olup olmaması ayırımına binâen el-Üstrüşenî ve Zeynüddin el-Merğînânî'nin *el-Fusûl*'larındaki cümlelerinden kastettikleri mana açıktır. Onlar, “kitâbet akdinin şarta ta'lik edilmesi akdi geçersiz kılar” derken, şartın akdin özüne taalluk etmesi halini kastetmişlerdir. “Kitâbet akdi örf haline gelmiş veya gelmemiş bir şarta ta'lik edilirse şart geçersiz akit geçerlidir” derken de şartın akdin özüne müteallik olmaması halini kastetmişlerdir. Buna binâen, gürültüsü çok hayrı az birinin (mütesallif) yaptığı itirazın yeri olmadığı anlaşılmıştır.¹⁰¹

Değerlendirme: *Teshîl/Câmi'u'l-fusuleyn* ve *ed-Dürer*'in ibâreleri karşılaştırıldığında Molla Hüsrev'in bu ifadeleriyle Bedreddin'e cevap verdiği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Hâşiye yazarları Fâzıl Emîr, Nûh Efendi, Azmîzâde, Küçükcâde Abdullah Efendi, Abdülhalîm ve Hâdimî de

⁹⁹ Şeyh Bedreddin, *et-Teshîl*, 2/251.

¹⁰⁰ Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/58. İbn Nüceym *Câmi'u'l-fusuleyn* üzerine yazdığı hâşiyesinde, Bedreddin'in bu itirazını ele almış ve Zeylâî'nin yaptığı gibi fâsid şartı, akdin özüne taalluk edip etmemesi açısından iki kısımda değerlendirerek *el-Fusûl* yazarlarının kitâbet akdinin fâsid şartla geçersiz olacağına dair ifadelerinin birinci gruba giren şartlar olduğunu kaydetmiştir. Bk. İbn Nüceym, *Hâşiye ale Câmi'u'l-fusuleyn* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Fezzullah), 59a. *Câmi'u'l-fusuleyn* üzerine hâşiye kaleme alan diğer bir fakih Nişancızâde (ö. 1031/1622) ise Bedreddin'in itirazını kaydetmiş ancak herhangi bir değerlendirme yapmadan cevap olarak Molla Hüsrev'in dedikleriyle yetinmiştir. Bk. Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Nûri'l-ayn fi işlâhi Câmi'i'l-fusuleyn*, (Riyad: Mektebetü Riyad, 2965), 1/221b-222a.

¹⁰¹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 2/201.

eleştirinin muhatabının Bedreddin olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰²

Bedreddin'in buradaki itirazı *el-Fusûl* yazarları el-Üstrüşenî ve el-Merğînânî'ye yönelik olup, meselenin özüne değil, sunuş şeklindedir. Mesele iki kitapta, iki farklı yerde geçmektedir. İlkinde mükâtebe akdinin şarta bağlanmasının câiz olmadığı, bu sebeple akdin fâsid şartla bâtil olacağı ifade edilmiş, ikincisinde ise akdin örf haline gelmiş veya gelmemiş şartlarla kayıtlanabileceği, bu durumda şartın geçersiz, akdin geçerli olduğu belirtilmiştir.¹⁰³ Bedreddin, mükâtebe akdinin, “akdin özüne müteallik olduğu” kaydı konulmadan mutlak bir şekilde fâsid şartla bâtil olduğunu ifade etmenin doğru olmadığını iddia etmektedir. Zira kölenin, sözleşmenin yapıldığı şehirden çıkmaması veya filân kişi ile muâmele yapmaması şartı fâsid bir şarttır, bununla birlikte akdi geçersiz kılmaz.

ed-Dürer hâşiyeleri, Molla Hüsrev'e tâbi olmak suretiyle, el-Üstrüşenî ve el-Merğînânî'nin kayıtsız bir şekilde kullandıkları bu ibâreyi, onların kastettikleri manaya hamletmediği için Bedreddin'i tenkit etmişlerdir.¹⁰⁴ Onlara göre bu iki fakîhin, mükâtebe akdinin fâsid şartla geçersiz olacağına dair sözlerindeki fâsid şart, akdin özüne müteallik olan şartlardır. Bedreddin'in verdiği örnekte ise akdin özüne taalluk etmez.¹⁰⁵ Dolayısıyla akit, bu tür bir şartla bâtil olmaz. Bedreddin'e düşen, cümleyi bu şekilde anlamak ve itiraz etmemektir. Fâzıl Emîr ise meseleye farklı bir açıdan bakar. Ona göre Bedreddin itirazında haklıdır, Molla Hüsrev'in ona verdiği yanıt yetersizdir ve kendisine yakışmamıştır. Çünkü Molla Hüsrev'in fâsid şartlarla ilgili olarak, akdin özüne müteallik olup olmaması açısından yaptığı ayırım, Bedreddin tarafından da bilinmektedir. Onun itirazı, bu kayda riayet etmeksizin, akdin fâsid şartlarla geçersiz olduğunun ifade edilmesidir. *el-Fusûl* yazarlarına yakışan, hükmü şöyle izah etmektedir: Kitâbet akdi, akdin özüne müteallik fâsid şartla geçersiz olur. Fâsid şart, akdin özüne taalluk etmiyorsa, örf haline gelmiş olsun ya da olmasın yok hükmündedir, akdi bâtil kılmaz. Nitekim Kâsânî, bu inceliğin farkında olarak, “fâsid şartlar

¹⁰² Hâdimî, “bu eleştirinin muhatabı denildiğine göre *Fusûleyn* yazarıdır, demek sûretiyle *Teshîl*'e doğrudan bakmadığına işaret etmiştir. Bk. Hâdimî, *Hâşîye 'ale'd-Dürer ve'l-Gurer*, 366. Diğer kaynaklar için bk. Fâzıl Emîr, *Hâşîye ale't-Teshîl* (Esad Efendi, 648), 143a-144b; Nûh Efendi, *Netâicü'n-nazar* (Esad Efendi, 654), 3/202a; Azmizâde Mustafa, *Hâşîye 'alâ Düreri'l-hükkâm* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1932), 189b; Küçükzâde Abdullah Efendi, *Şifâu'l-âlâm* (Fatih, 1698), 4/260a; Abdülhalim, *Keşfu rumûzi Gureri'l-ahkâm*, 2/570.

¹⁰³ Üstrüşenî, *el-Fusûl* (Mektebetü'l-Ezheriyye 296), 151a; Merğînânî, Zeynüddin, *Fuşûlü'l-işkâm fi uşûli'l-ahkâm* (Riyad: Mektebetü Câmîati Riyad, 706), 166a.

¹⁰⁴ Bk. Fâzıl Emîr, *Hâşîye ale't-Teshîl* (Esad Efendi, 648), 143a-144b; Nûh Efendi, *Netâicü'n-nazar* (Esad Efendi, 654), 3/202a; Azmizâde Mustafa, *Hâşîye 'alâ Düreri'l-hükkâm* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1932), 189b; Küçükzâde Abdullah Efendi, *Şifâu'l-âlâm* (Fatih, 1698), 4/260a; Abdülhalim, *Keşfu rumûzi Gureri'l-ahkâm*, 2/570; Hâdimî, *Hâşîye 'ale'd-Dürer ve'l-Gurer*, 366.

¹⁰⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 4/141.

akdin özüne taalluk etmiyorsa, akdi geçersiz kılmaz"¹⁰⁶ diyerek itiraza mahal bırakmamıştır.

Kanaatimizce Bedreddin, bu meselede *el-Fusûl* yazarlarının maksatlarını gayet iyi anlamıştır. Ancak kayıtlarla sınırlandırmak sûretiyle tabir edilmesi gereken bir ibârenin mutlak bir şekilde ifade edilmesine gayet nazik bir şekilde itiraz etmiştir.¹⁰⁷ İtirazında da haklı gözükmektedir. Bu yönüyle Fâzıl Emîr'in de isabetle belirttiği üzere, Molla Hüsrev'in eleştirisi abartılıdır.

SONUÇ

Bedreddin ve Molla Hüsrev, Osmanlı Devleti'nde yetişmiş iki önemli fakihdir. Ortaya koydukları çalışmalara bakıldığında, her iki fakihin de eleştirel bir bakış açısına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bedreddin'in gerek *Câmi'u'l-fusûleyn*, gerekse *et-Teshîl* adlı çalışmaları, Hanefî mezhebi imamları adına yapılan gerekçelendirmeler ve ilkelere yönelik sorgulamaların da bulunduğu çeşitli eleştirileri ihtiva etmektedir. Aynı durum, Molla Hüsrev'in *ed-Dürer*'i için de geçerlidir. Yaptıkları eleştirilerden titiz birer tenkitçi oldukları anlaşılan Bedreddin ve Molla Hüsrev'in kendileri de eleştirilmekten kurtulamamış, onlardan sonra gelen fakihlerin tenkitlerine maruz kalmışlardır. *et-Teshîl* ve *ed-Dürer* üzerine hâşiyeler, bir taraftan bu kitaplardaki eleştirilere cevap verirken, diğer taraftan farklı münasebetlerle Bedreddin ve Molla Hüsrev'i tenkit etmekten geri durmamışlardır.

Molla Hüsrev'in, Bedreddin'e yönelik eleştirilerine bakıldığında, *et-Teshîl*'e tam manasıyla vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Eleştirilerinde, Bedreddin'in ismini belirtmeden sert bir dil kullanmıştır. Onu "hayırsız" şeklinde nitelemesi, gafletle itham etmesi, fıkıh kural ve kaidelerinden habersiz, denileni anlamayan biri olduğunu ifade ederek câhil olduğunu îma etmesi ve kendini beğenmişlikle suçlaması, eleştirilerinde kullandığı üslubu ortaya koymaktadır. Bazı yerlerde bu ifadelerden birini kullanmadan *ed-Dürer*'deki genel tarzının dışına çıkarak meseleyi genişçe ele alarak, Bedreddin'in ortaya attığı bir sorunu çözmeyi hedeflediğini hissettirmiştir.

Bu çalışmada, Molla Hüsrev'in Bedreddin'i tenkit ettiği altı mesele tahlil edilmiştir. Bunlardan üçü ibadet, diğerleri ise muâmelât alanına ilişkindir. Ele alınan meselelerin büyük çoğunluğunda *ed-Dürer* hâşiyeleri de tartışmaya katılmış, bazı hâşiye yazarları eleştirilenin Bedreddin olduğunu vurgulamışlardır. Hâşiye yazarlarının değerlendirmelerini de dikkate aldığımızda, Molla Hüsrev'in, Bedreddin'e yönelik eleştirilerinin

¹⁰⁶ "الشروط الفاسدة لا تبطل الكتابة إذا لم تكن داخلية في صلب العقد" Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 4/143.

¹⁰⁷ Bedreddin, itirazını ortaya koyarken *et-Teshîl*'de "فيه نظر" ifadesini, *el-Fusûleyn*'de ise "هذا الكلام لا يتم على إطلافه" ifadesini kullanmıştır. Bk. *Câmi'u'l-fusûleyn*, 233b; *et-Teshîl*, 2/251.

büyük çoğunluğunda haklı olmadığı kanaatine varılmıştır. Molla Hüsrev'in *ed-Dürer*'in pek çok yerinde, Bedreddin'in sözlerini uygun bir şekilde yorumlama imkânı olmasına rağmen onu hata etmekle itham edip, gürültüsü çok, hayrı az kişi (tesalluf) şeklinde tasvir ettiği şeklinde Fâzıl Emîr'in yaptığı yorumun isabetli olduğu anlaşılmıştır. Eleştirilerin haklı olup olmadığı bir tarafa, Şeyh Bedreddin ve Molla Hüsrev'in fıkha dair ortaya koydukları sorgulamalar ve bunlara karşı öne sürülen tenkitler, kadim fıkıh geleneğimizde ictihad kaynaklı bütün görüşlerin tartışıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

Ahî Çelebî, Ahîzâde Yûsuf Efendi. *Zahîratu'l-ukbâ fî şerhi Şadri's-şe ri'ati'l-uzmâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 480, 1a-444b.

Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-hükkâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 cilt. çev. Fehmî Hüseyinî, Beyrut: Dâru'l-cil, 1991.

Apaydın, Hacı Yunus. "Kabz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Atar, Fahrettin. "Mükâtebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/531-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Atlı, Yusuf. *Molla Hüsrev'in Dürer'inde Hanefîlere Yönelik İtirazların Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Azmîzâde, Mustafa Hâletî er-Rûmî. *Hâşiye 'alâ Düreri'l-hükkâm şerhi Gureri'l-ahkâm*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 1932, 2a-400a.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ty.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd. *el-İnâye*. 10 cilt. Dimaşk: Dâru'l-fikr, ty.

Bardakoğlu, Ali. "Molla Hüsrev'in İslâm Hukuku'nun Bazı Meselelerine Bakış Tarzı ve Bunun Değerlendirilmesi". Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi. ed. Ahmet H Köker. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1985, 13-23.

Bayder, Osman. *el-Hidâye: Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*. İstanbul: Haciveysizade İlim ve Kültür Vakfı, 2020.

Bedir, Murteza. "Tâcüşşerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhibüddîn el-Hatîb. 4 Cilt. Kahire: el-Mabaatü's-selefiyye, 1403h.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Fusûl fi'l-usûl*. nşr. Acil en-Neşîmî 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf, 1994.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. nşr. Sâid Bekdâş vd. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye – Dârü's-Serâc, 2010.

Ceyhan, Semih – Koç, Muhammed Akif. “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Şeyh Bedreddin Vâridât’ı: Bir Literatür Denemesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16/31-32, (2018), 233-331.

Cici, Recep. “Molla Hüsrev’in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri”. *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-2- Kasım 2011)*. ed. Kadir Gömbeyaz vd. 153-180. Bursa: Bursa Büyükşehir Yayınları, 2013.

Çivizâde Muhyiddin, Muhammed b. İlyâs. *el-İsâr li halli'l-muhtâr*. nşr. İlyas Kaplan. 4 cilt. İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 2016.

Dadaş, Mustafa Bülent. *Şeyh Bedreddîn: Bir Osmanlı Fakihî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.

Dadaş, Mustafa Bülent. *Şeyh Bedreddîn'in et-Teshîl Adlı Kitabının Tahkik ve Tahlîli*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Muhammed. *Te'sîsü'n-nazar*, nşr. Mustafa Muhammed el-Kabbânî, 1 cilt. Beyrut: Dâr İbn Zeydûn, ty.

Demir, Ahmet, *Fâtih Devrinde Yerli Bir Osmanlı Âlimi: Şeyhülislâm Molla Hüsrev (1400-1480)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Ebû Dâvûd, Süleymân İbnü'l-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb Arnavut – Muhammed Kâmil. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'r-risâle el-âlemiyye, 2009.

Ençakar, Orhan. “Osmanlı’da Şerh Hâşiye Geleneği Dürer Hâşiyeleri Örneği”. *Osmanlı’da İlm-i Fıkıh Âlimler, Eserler, Meseleler*. ed. Mürteza Bedir vd. 80-117. İstanbul: İsar Yayınları, 2017.

Ençakar, Orhan. Molla Hüsrev’in Dürerü'l-hükkâm’ı Etrafında Oluşan Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23, (2014), 223-277.

Fâzıl Emîr, Şeyh Şerîf er-Rûşenî. *Hâşiye ale't-Teshîl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 648, 1a-384b.

Hâdimî, Ebû Saîd Mehmed Efendi. *Hâşiye 'ale'd-Dürer ve'l-Gurer*. İstanbul: Matbaa-i Âmirei, 1269.

Halil b. İsmail. *Menâkıbı Şeyh Bedreddîn*. İstanbul: Muallim Cevdet Kütüphanesi, 157.

Hasan Efendi. *Ta'likât 'ale'd-Dürer*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şeyhülislam Esad Efendi, nr. 68, 20a-106b.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr*. 6. Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2. Basım, 1992.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Fethü'l-kadir li'l-'âcizi'l-fakîr*. 10 cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikr, ty.

İbn Kemâl Paşa, Şemseddin Ahmed. *el-İzâh fi şerhi'l-Islâh*, nşr. Abdullâh Dâvûd Halef – Mahmûd Şemseddîn, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2007.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin Muhammed b. Ahmed. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.

İbn Mâze, Ebu'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, nşr. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, I. Basım, 2004.

İbn Melek. *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*, nşr. İlyas Kaplan. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2019.

İbn Nüceym, Zeynüddîn İbrâhîm b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ty.

İbn Nüceym, Zeynüddîn İbrâhîm b. Muhammed. *Hâşiye ale Câmi'u'l-fusûleyn*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Fezzullah, 766, 26a-66b.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1. Basım. 2004.

İpşirli, Mehmet. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

İsbicâbî, Muhammed b. Ahmed. *Zâdü'l-fukahâ* (Kitabın başından kitâbü'l-ibâk'a kadar), nşr. Yâsir b. Alî el-Kahtânî. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1436.

İzdîni, İbrahim b. Ebubekir. *Uddetü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 2358, 1b-327a.

Kâdîhân. Ebü'l-mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr. *Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1589, 1b-392a.

Kâkî, Kıvâmuddin Muhammed b. Muhammed. *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*. 4 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 552, 2a-496a.

Kâsânî, Alâüddîn Ebu Bekr Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1986.

Koca, Ferhat. "Mir'âtü'l-usûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/148. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Koca, Ferhat. *Osmanlı Şeyhülislamı Molla Hüsrev Hayatı Eserleri ve Görüşleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*. nşr. Fehd b. İbrâhîm Abdülazîz. Riyad: Câmiatü'l-imâm Muhammed b. Suûd, 1427h.

Küçüzkâde Abdullah Efendi. *Şifâu'l-âlâm şerhu Düreri'l-hükkâm*. 5 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1698-1702.

Kürlânî, Celâleddin. *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*. nşr. Abdülmecîd, Kalkûta: yy. 1831-1836.

Merğînânî, Zeynüddin. *Fuşûlü'l-işkâm fî uşûli'l-aşkâm*. Riyad: Mektebetü Câmiati Riyad, 706, 2a-344b.

Merğînânî, Ebü'l-Hasen, Burhâneddin Alî Ebî Bekr. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. Talâl Yûsuf, 4 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ty.

Mevsilî, Abdullah b. Mes'ûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. nşr. Muhammed Ebû Dakîka. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.

Molla Gürânî, Şemseddin Ahmed b. İsmâil. *er-Risâle fî reddi risâleti Molla Hüsrev*. nşr. Hasan Özer. *İstanbul İslâm Araştırmaları Dergisi* 24, (2010), 173-207.

Molla Hüsrev, Mehmet b. Ferâmuraz. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-aşkâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi'l-kutubi'arabiyye, ty.

Müslim b. Haccâc. *el-Câmi'u's-sahih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ty.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddin. *el-Kâfi Şerhu'l-Vâfi*. 3 Cilt. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, 582, 3a-398a.

Nevevî, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref. *el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikr, ty.

Nevevî, Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahihi Müslim b. Haccâc*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, 1392h.

Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Nürü'l-'ayn fî işlâhi Câmi'i'l-fuşûleyn*, 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Riyad, 2965, 2a-288a.

Nûh Efendi, Nûh b. Mustafa er-Rûmî. *Netâ'icü'n-nazar fî havâşi'd-Dürer*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 652-653-654.

Özer, Hasan. "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-Velâ' sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 24 (2010), 173-207.

Özer, Hasan. Hızır Şah ve 'Risâle fî reddi Risâleti'l-Hüsreviyye' Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirilmesi". *İslâm Hukuku Araştırmaları*

Dergisi 17 (2011), 457-504.

Râfîî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Azîz şerhu'l-Vecîz*. nşr. Ali Muhammed Avad – Âdil Ahmed Abdülmevcûd, 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997.

Rûmî, Abdülhalîm b. Pîr Kadem b. Nasûh b. Mûsâ. *Keşfu rumûzi Gureri'l-ahkâm ve tenvîri Düreri'l-hükkâm*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1270/1853.

Saymerî, el-Kâdî Ebî Abdillâh Hüseyin b. Alî. *Mesâilü'l-hilâf fi usûli'l-fikh*, 1 cilt. yy. ty.

Senhûrî, Abdürrezzâk. *Mesâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ty.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1. Basım. 1993.

Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî. *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*. 2 Cilt. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1768-1769.

Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâîl. *et-Teshîl*. nşr. Mustafa Bülent Dadaş. 3 Cilt. İstanbul: İSAM, 2019.

Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâîl. *Câmi'u'l-fusûleyn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlid Efendi, 119, 2a-474a.

Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. nşr. Mehmet Boynukalın. 13 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012.

Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma'u'l-enhur fi Şerhi Mülteka'l-ebhur*. nşr. Halîl İmrân Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.

Üsrûşenî, Mecdüddin. *el-Fusûl*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 296, 6b-299b.

Ünal, Halit. "Molla Hüsrev'in Molla Gürânî ile Tartışması". *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi*. ed. Ahmet H. Köker. 69-72. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1985.

Vankulu, Mehmed b. Mustafa. *Nakdü'd-Dürer*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 351, 2a-210b.

Vardârî, Hafız Mahmud b. Abdullah el-Vardârî er-Rûmî. *Mekâsibü'd-dürer*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddîn Efendi, 1116, 2a-178a.

Yıldız, Sakıp. *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, ty.

Zâhidî, Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Muhammed. *el-Müctebâ şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*. nşr. Mustafa Karaca. 4 cilt. Konya: yy. 2015.

Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm*. 2 Cilt. Dımaşk:

Daru'l-kalem, 2. basım, 2004.

Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-emiriyye el-kubrâ, 1313 h.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf. *Nasbü'r-râye li-tahrîci'l-Hidâye*. nşr. Muhammed Avvâme, 4 Cilt. Cidde: Müessesetü'r-Reyyân, 1997.